

Lubomira Tyszler

**TERRA SIGILLATA Z CMENTARZYSKA KULTURY PRZEWORSKIEJ
W KONOPNICY, WOJEWÓDZTWO SIERADZKIE**

Podczas badań w latach 1973–1984 na cmentarzysku w Konopnicy, stan. 7, znaleziono dużą liczbę ułamków *terra sigillata*¹. Nagromadzenie sigillaty jest tutaj wyjątkowo duże, a jej ułamki znajdowano zarówno w grobach, jak i na powierzchni stanowiska wraz z fragmentami przepalonych kości i innym materiałem zabytkowym ze zniszczonych pochówków.

Tabela 1

Terra sigillata znaleziona w grobach

Numer grobu	Liczba ułamków
7, 12, 19, 36, 57, 61, 69, 133, 136, 148, 151, 176, 182	po 1
62, 128, 149, 190	po 2
8	4
40	5
42	7
50	14
51	9
22	23
191	31
Razem	114

¹ B. Abramek, *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Konopnicy, stanowisko 7, województwo sieradzkie*, cz. 1, „Sieradzki Rocznik Muzealny” (dalej SRM) 1987, t. 4, s. 45–96; tenże, *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Konopnicy na stanowisku 7 w województwie sieradzkim*, cz. 2, SRM, 1988, t. 5, s. 77–134; tenże, *Cmentarzysko ciałopalne kultury przeworskiej w Konopnicy na stanowisku 7 w województwie sieradzkim*, cz. 3, SRM, 1989, t. 6, s. 81–131 (tam próba oceny znalezisk *terra sigillata*, s. 95–98). Serdecznie dziękuję p. Mgr. B. Abramkowi za udostępnienie mi materiałów do opracowania i publikacji.

Ilościowo znaleziska te przedstawiają się następująco: 114 ułamków *terra sigillata* z 24 grobów na 210 odkrytych oraz 52 ułamki znalezione poza grobami, luźne. Liczba ułamków w poszczególnych grobach jest różna – od jednego do trzydziestu jeden sztuk. Wszystkie te groby są pochówkami jamowymi.

Większość znalezionych ułamków ceramiki jest źle zachowana, mocno rozdrobniona, z zatartym ornamentem, nie zachowaną polewą, wtórnie przepalona, co stwarza poważne trudności w jej identyfikacji. Jednakże około 40% materiału zachowało się na tyle dobrze, że możliwe było określenie form naczyń, garncarzy lub choćby ośrodka produkcji. Szczegółowej analizie poddano 69 ułamków *terra sigillata* z cmentarzyska w Konopnicy i jeden ułamek z osady w Walkowie², stan. 3 (por. aneks). Pozostałej liczby 97 ułamków bez ornamentu nie udało się atrybuować, ale pochodzą one niewątpliwie z naczyń, które można było określić na podstawie bardziej charakterystycznego materiału.

Katalog zabytków ułożony został według kolejnych numerów grobów oraz według kolejnych numerów inwentarzowo-katalogowych NZW w przypadku znalezisk luźnych. W katalogu ujęte zostały tylko fragmenty poddane szczegółowej analizie i do nich wykonano rysunki, natomiast wszystkie 166 ułamków *terra sigillata* wraz z wynikami przeprowadzonej analizy i datowaniem grobów na podstawie materiału miejscowego umieszczono w tabelach-zestawieniach – tab. 2 (zestawienie *terra sigillata* znalezionej w grobach) i tab. 3 (zestawienie *terra sigillata* znalezionej luźno). W literaturze europejskiej, poza podaniem kodów form i dekoracji, nie zawsze stosuje się opisy stanu zachowania ceramiki. Jednakże wobec specyfiki znalezisk w *Barbaricum*, a zwłaszcza częstego intencjonalnego niszczenia wyposażenia grobowego, wskazane wydaje się zwrócenie uwagi na zmiany pierwotnych cech materiału. Wpływ ognia powodował zmianę barwy gliny, zmieniał pierwotne błyszczące czerwono-koralowe powłoczenie lub niszczył je zupełnie, zniekształcał dekoracje i zwiększał jej rozmiary w wyniku „puchnięcia” gliny. Długotrwałe zaś zaleganie sigillaty w ziemi również pozbawiało ją pierwotnych walorów estetycznych.

Materiał został zgrupowany według jego pochodzenia na tablicach ilustracyjnych w następującej kolejności: *terra sigillata* z Rheinzabern – tabl. I, 1–8; tabl. II, 1–9; z Westerndorf – tabl. III, 1–8; z Pfaffenhofen – tabl. IV, 1–15; tabl. V, 3, 6, 7; *terra sigillata* o przypuszczalnym pochodzeniu – tabl. V, 8; tabl. VI, 1–6; *terra sigillata* nieokreślonego pochodzenia – tabl. V, 1, 2; tabl. VII, 1–8; analogie – tabl. V, 4, 5, 9.

² Ułamek pochodzi z badań B. Abramka, *Walków, st. 3, gm. Konopnica*, „Informator Archeologiczny”, Badania 1984, Warszawa 1985, s. 148.

Tabela 2

Konopnica, woj. sieradzkie, stan. 7. Zestawienie *terra sigillata* znalezionej w grobach

Lp.	Numer				Forma, warsztat, wytwórca	Czas produkcji	Datowanie grobu	Uwagi
	grobu	kolejny sigillaty	w katalogu					
			materia- łów	zabyt- ków MZW				
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	7	1	1	A/1831	Drag. 37, Westerndorf, Comitalis lub jego krąg (Iassus?)	ostatnia ćwierć II – po- czątek III w. (Septimius Severus); wczesny Westerndorf	+fazy B2–C1	składanka z nr kat. 2, 9
2	8	1	2	A/1841	Drag. 37, Westerndorf, Comitalis lub jego krąg (Iassus?)	ostatnia ćwierć II – po- czątek III w. (Septimius Severus); wczesny Westerndorf	+ faza B1 (zespół częś- ciowo przemieszany) ++ zespół istotnie prze- mieszany, ale sprzączki z faz B2 i C1	składanka z nr kat. 1, 9
3		2	3	A/1841	jw.	jw.		składanka z nr kat. 7, 8
4		3	4	A/1841	Drag. 37, Westerndorf, Comitalis	jw		składanka z nr kat. 39
5		4		A/1841	nieokreślony	–		
6	12	1	5	A/1860	Drag. 37, nieokreślony		+ wczesny okres rzymski ++ ewentualnie B2/C1	
7	19	1	6	A/1880	Drag. 37, Rheinzabern, Primitivus IV (?)	panowanie Sewerów	+ faza B1	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
8	22	1-2	7-8	A/1889	Drag. 37, Westerndorf, Comitialis lub jego krąg (lassus?)	ostatnia ćwierć II – początek III w. (Septimius Severus); wczesny Westerndorf	+ fazy B2-C1 ++ wczesna faza młodszego okresu rzymskiego	składanka z nr kat. 3
9		3	9	A/1889	jw.	jw.		składanka z nr kat. 1, 2
10		4	10	A/1889	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.		
11		5	11	A/1889	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa lub Dicanusa (?)	1 połowa III w. lub 2 tercja III w. (?)		
12		6	12	A/1889	jw.	jw.		
13		7	13	A/1889	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.		
14		8	14	A/1889	jw.	jw.		
15		9	15	A/1889	Drag. 37, Rheinzabern (?)	2 połowa II – 1 tercja III w.		składanka z nr kat. 55
16		10-23		A/1889	nieokreślone	-		
17	36	1		A/1929	Drag. 37, Westerndorf, Comitialis lub jego krąg – przypuszczalnie	ostatnia ćwierć II – początek III w.	+ okres rzymski	ułamek może pochodzić z misy nr kat. 1, 2, 9
18	40	1	16	A/2281	Drag. 37 (?), Westerndorf/Pfaffenhofen (?)	1 połowa III w.	+ fazy B2-C1 ++ wczesna faza młodszego okresu rzymskiego	składanka z nr kat. 17, 27
19		2	17	A/2281	jw.	jw.		składanka z nr kat. 16, 27
20		3-5		A/2281	nieokreślone	-		
21	42	1	18	A/2287	Drag. 37, Rheinzabern, Primitivus IV	panowanie Sewerów	+ początek fazy B1 ++ A3-B1	ułamki nr kat. 6, 18, 19, mogą pochodzić z tego samego (?) naczynia

22		2	19	A/2287	jw.	jw.		
23		3-5		A/2287	Drag. 37, Rheinzabern, Primitivus IV	jw.		
24		6	20	A/2287	nieokreślony	-		
25		7		A/2287	jw.	-		
26	50	1-2	21-22	A/2306	Oswald-Pryce, tabl. 77/6 pracownia nieokreślona	może koniec II w.	+ faza C1	
27		3	23	A/2306	nieokreślony	-		
28		4	24	A/2306	Drag. 37 (?), Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.		
29		5-12		A/2306	nieokreślone	-		
30	51	1	25	A/2308	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.	+ fazy B2-C1	
31		2-9		A/2308	nieokreślone	-		
32	57	1	26	A/2322	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.	+ fazy B2-C1	
33	61	1		A/2327	nieokreślony	-	+ fazy B2-C1	
34	62	1	27	A/2330	Drag. 37 (?), Westerndorf/Pfaffenhofen (?)	1 połowa III w.	+ początek fazy B1 ++ A3-B1	składanka z nr kat. 16, 17
35		2		A/2330	nieokreślony	-		
36	69	1		A/2331	nieokreślony	-	+ faza B1	
37	128	1	28	A/2939	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.	+ fazy B2-C1	składanka z nr kat. 56
		2			nieokreślony			
38	133	1	29	A/2949	Drag. 37, nieokreślony	-	+ faza B2	
39	136	1		A/2953	nieokreślony	-	+ faza B2/C1	
40	148	1		A/3289	nieokreślony	-	+ faza B2/C1	

1	2	3	4	5	6	7	8	9
41	149	1	30	A/3291	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa (?)	1 połowa III w.	+ faza B2/C1 ++ wczesny okres rzymski	
42		2		A/3291	nieokreślony			
43	151	1	31	A/3294	Drag. 37, Pfaffenhofen, Dicanus	2 tercja III w.	+ przełom faz B2/C1 ++ wczesna faza młodszego okresu rzymskiego	
44	176	1		A/3479	nieokreślony	–	+ przełom faz B2/C1 ++ wczesna faza młodszego okresu rzymskiego	
45	182	1		A/3492	nieokreślony	–	+ dwa zespoły PL III (A3) B1 i faza B2/C1	
46 47	190 2	1 2	32	A/3522 A/3522	Drag. 37, nieokreślony nieokreślony	–	+ dwa zespoły PL III (A3) B1 i faza B2/C1	
48	191	1	33	A/3527	Drag. 37, Rheinzabern	2 połowa II – 1 tercja III w.	+ faza B2/C1 ++ wczesna faza młodszego okresu rzymskiego	
49		2	34	A/3527	Drag. 37, Pfaffenhofen (?) Dicanus (?)	1 połowa III lub 2 tercja III w. (?)		
50		3–31		A/3527	nieokreślone	–		
Razem 114 ułamków								

+ datowanie według B. Abramka, patrz przyp. 1; ++ proponowane uściślenia chronologiczno-stylistyczne.

Tabela 3

Konopnica, woj. sieradzkie, stan. 7. Zestawienie *terra sigillata* znalezionej luźno

Lp.	Numer w katalogu		Forma, warsztat, wytwórca	Czas produkcji	Uwagi
	materia- łów	zabytków MZW			
1	2	3	4	5	6
1	35	nr inw. 1404/81	Drag. 37, Pfaffenhofen(?) Dicanus(?)	2 tercja III w. (?)	
2	36	A/1811	Drag. 37 (?), nieokreślony	–	składanka z nr kat. 40
3	37	A/1811	Drag. 37, może Pfaffenhofen	1 połowa III w.	
4		A/1811	nieokreślony	–	
5		A/1811	jw.	–	
6	38	A/1911	Drag. 37, Westerndorf, Comitialis lub jego krąg	ostatnia ćwierć II – początek III w. (Septimius Severus)	można łączyć z nr kat. 1–3, 7–9, może 36
7	39	A/1935	jw.	jw.	
8	40	A/2338	Drag. 37, nieokreślony	–	składanka z nr kat. 36
9	41	A/2338	jw.	–	
10	42	A/2338	Drag. 37, Rheinzabern, Primitivus IV	panowanie Sewerów	
11	43	A/2338	jw.	jw.	
12	44	A/2338	Drag. 37, Westerndorf, Comitialis lub jego krąg	ostatnia ćwierć II – początek III w. (Septimius Severus)	można łączyć z nr kat. 1–3, 7–9, może 36
13		A/2636	nieokreślony		
14	45	A/2667	Drag. 37, Rheinzabern, Comitialis VI lub jego krąg	późny Antoninów – wczesny Severów	
15	46	A/2667	Drag. 37, Rheinzabern, Primitivus IV	panowanie Sewerów	
16	47	A/2768	Drag. 37, Rheinzabern, Victor	późny okres Sewerów	
17		A/2768	II – Januco nieokreślony	–	

1	2	3	4	5	6
18		A/2768	jw.	–	
19	48	A/2769	jw.	–	
20	49	A/2773	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.	
21		A/2773	nieokreślony	–	
22	50	A/2939	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.	
23	51	A/2953	Drag. 43/Curle 21, Pfaffenhofen(?)	jw.	moździerz
24	52	A/2966	Drag. 37, Rheinzabern, Mammilianus	wczesny okres Sewerów (Septimius Severus)	
25	53	A/2966	Drag. 37, Rheinzabern	2 połowa II – 1 tercja III w.	
26	54	A/2966	Drag. 37, Rheinzabern/Westerndorf	jw.	
27	55	A/2969	Drag. 37, może Rheinzabern	jw.	składanka z nr kat. 15
28	56	A/3336	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.	składanka z nr kat. 28
29	57	A/3336	Drag. 37, Rheinzabern/Westerndorf	2 połowa II – 1 tercja III w.	
30	58	A/3336	Drag. 37, nieokreślony	–	
31	59	A/3336	Drag. 37, Westerndorf, Comitialis lub jego krąg	ostatnia ćwierć II – początek III w. (Septimius Severus)	można łączyć z nr kat. 1–3, 8, 9, może 36
32	60	A/3537	Drag. 37, Rheinzabern	2 połowa II – 1 tercja III w.	
33	61	A/3537	Drag. 37, Rheinzabern, Comitialis VI(?)	późny Antoninów – wczesny Sewerów	można łączyć z nr kat. 63–65
34	62	A/3537	nieokreślony	–	
35	63	A/3824	Drag. 37, Rheinzabern, Comitialis VI	późny Antoninów – wczesny Sewerów	można łączyć z nr kat. 61, 64, 65
36	64	A/3824	jw.	jw.	składanka z nr kat. 65, można łączyć z nr kat. 61, 63
37		A/3825	nieokreślone	–	
38		A/3826	jw.	–	
39	65	A/4174	Drag. 37, Rheinzabern, Comitialis VI	późny Antoninów – wczesny Sewerów	składanka z nr kat. 64, można łączyć z nr kat. 61, 63

40		A/4238	nieokreślone	–	
41	66	A/4238	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa	1 połowa III w.	
42	67	A/4238	jw.	jw.	
43	68	brak nru	Drag. 37, Pfaffenhofen, krąg Heleniusa lub Dicanusa	1 połowa III lub 2 tercja III w.	
44	69	brak nru	Drag. 37, Rheinzabern, Comitialis VI lub jego krąg	późny Antoninów – wczesny Sewerów	
45–52			nieokreślone	–	drobne, mało charakterystyczne ułamki
Razem 52 ułamki					

ANEKS. Sigillata znaleziona na osadzie w Walkowie, stan. 3, gm. Konopnica.

Lp.	Numer w katalogu		Forma, warsztat, wytwórca	Czas produkcji	Uwagi
	materiałów	zabytków MZW			
1	70	A/4294	Drag. 37, Rheinzabern, Primitivus IV	panowanie Sewerów	kat. 6, 18, 42, 43 mogą pochodzić z tego samego (?) lub takiego samego (?) naczynia.

Analiza materiału ujawniła, że materiał pochodzi z trzech ośrodków garncarskich: Rheinzabern, Westerdorf i Pfaffenhofen³. Warsztaty garncarskie z Rheinzabern były największym ośrodkiem produkcji tej ceramiki w północnych prowincjach Imperium. Działalność produkcyjną rozpoczęto tam w latach 140–150 i produkowano jeszcze po 260 r.⁴ Wszechpotężnej konkurencji nie mogło sprostać wiele ośrodków wschodniej Galii i Górnej Germanii. Dogodne położenie geograficzne pozwoliło też na opanowanie rynków zbytu związanych z drogami transportu Renem i Dunajem. Wielki ośrodek garncarski w Rheinzabern jest najliczniej reprezentowany; przynajmniej 18 ułamków z pięciu różnych naczyń pochodzi z tych warsztatów. Materiał nie jest jednolity i przypisałam go następującym garncarzom: Comitialis VI, Mammilianus, Primitivus IV, Victor II – Januco, Janu(arius) II.

Materiał porównawczy do konopnickich ułamków z Rheinzabern znajduje się w pracy H. Rickena w Katalogu VI Ludowiciego (1948 r.) i uzupełniającym go katalogu stempli z opisem, autorstwa H. Rickena i Ch. Fischer (por. Wykaz skrótów, s. 123).

Trzy ułamki, nr kat. 63–65 (tabl. II, 1, 2a, b), tworzyły niegdyś część jednego naczynia, obecnie są one wtórnie przepalone i zniekształcone w stosie pogrzebowym, i mają zupełnie zmytą polewę. Dwa z nich tworzą składankę. Występujące na nich elementy podwójnych medalionów typu Ri-Fi K 20a z wpisanymi w nie końmi morskimi Ri-Fi T 188, przedzielający je element zdobniczy Ri-Fi O 218, jak też *ovolo* E 25 lub E 26 (stan zachowania ceramiki nie pozwala na dokładne określenie) znajdują odniesienie w Katalogu Ri-Lu, tabl. 105: 8, 10, prezentującej wyroby Comitialisa VI. Zazwyczaj medaliony zdobiono na przemian różnymi figurami, ale w przypadku powyższej miski byłyby to wyłącznie (?) konie morskie.

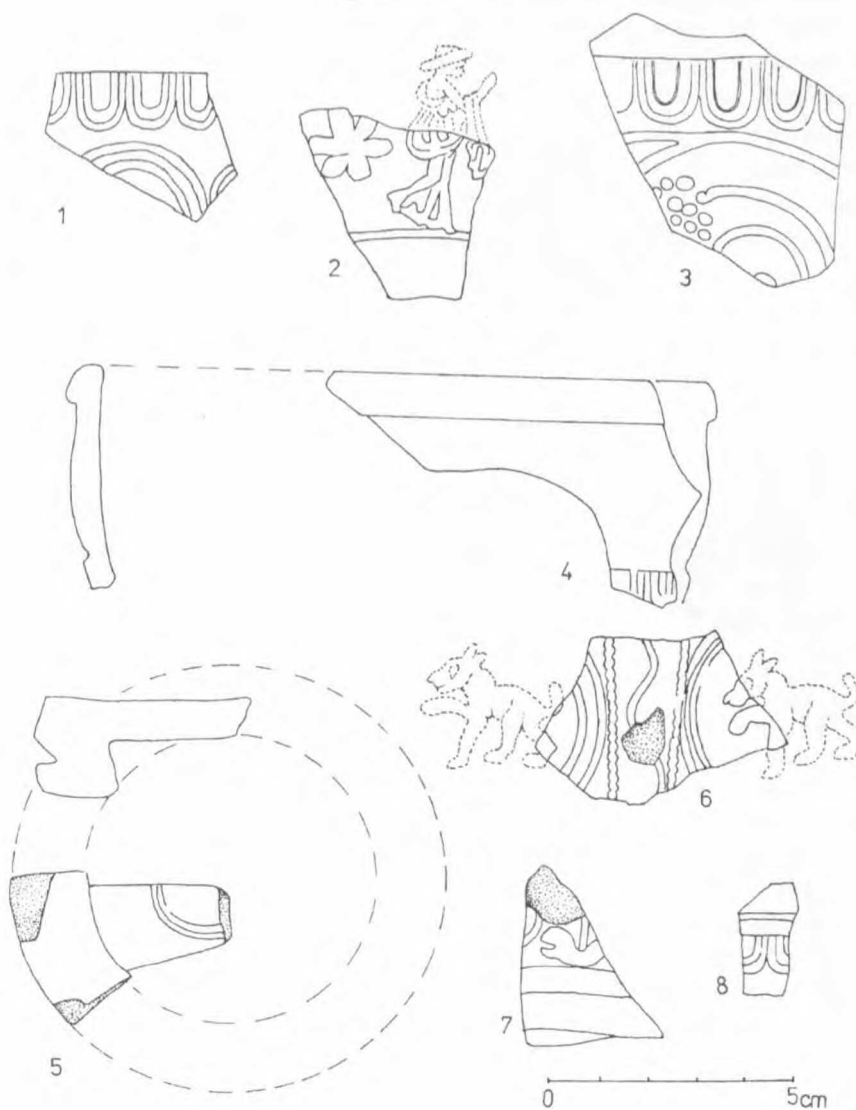
Następne dwa fragmenty sigillaty, nr kat. 45, 69 (tabl. I, 6, 7), pochodzą najpewniej też z jednego naczynia wykonanego przez Comitialisa VI, a zbliżone do nich przykłady znajdują się w Katalogu Ri-Lu, tabl. 105: 11, tabl. 115 i 116. Ułamki są niewielkie i na jednym z nich w dwóch fragmentarycznie zachowanych medalionach Ri-Fi K 20a wstemplowano

³ Jedyny dotychczas katalog wraz z opracowaniem znalezisk *terra sigillata* ukazał się ponad 30 lat temu, Rutkowski 1960 (tam wcześniejsza literatura), natomiast nowsze propozycje datowania znalezisk, tenże, *Chronologia rzymskich importów ceramicznych w Polsce*, „Wiadomości Archeologiczne” 1964, t. 30, s. 75–83. Dalsza identyfikacja sigillaty dotyczy tylko pojedynczych, bieżących znalezisk, mimo że ich liczba znacznie wzrosła od tamtej pory.

⁴ R. Knorr, *Die verzierten Terra-Sigillata-Gefäße von Cannstatt und Königen-Grinario*, Stuttgart 1905, s. 8 i n.; Ch. Fischer, *Zum Beginn der Terra sigillata-Manufaktur von Rheinzabern*, „Germania” 1968, t. 46, s. 321; G. Müller, *Das Lagerdorf des Kastells Butzbach*, „Limesforschungen 5”, Berlin 1968, s. 19; B. Hartley, H. Schönberger, *Die Namenstempel auf glatten Sigillaten aus dem Erdkastell der Saalburg*, „Saalburg Jahrbuch” 1970, Bd. 27, s. 21–28; H. Berthard, *Zur Diskussion um die Chronologie Rheinzaberner Relieföpfer*, „Germania” 1981, Bd. 59, s. 90–91.

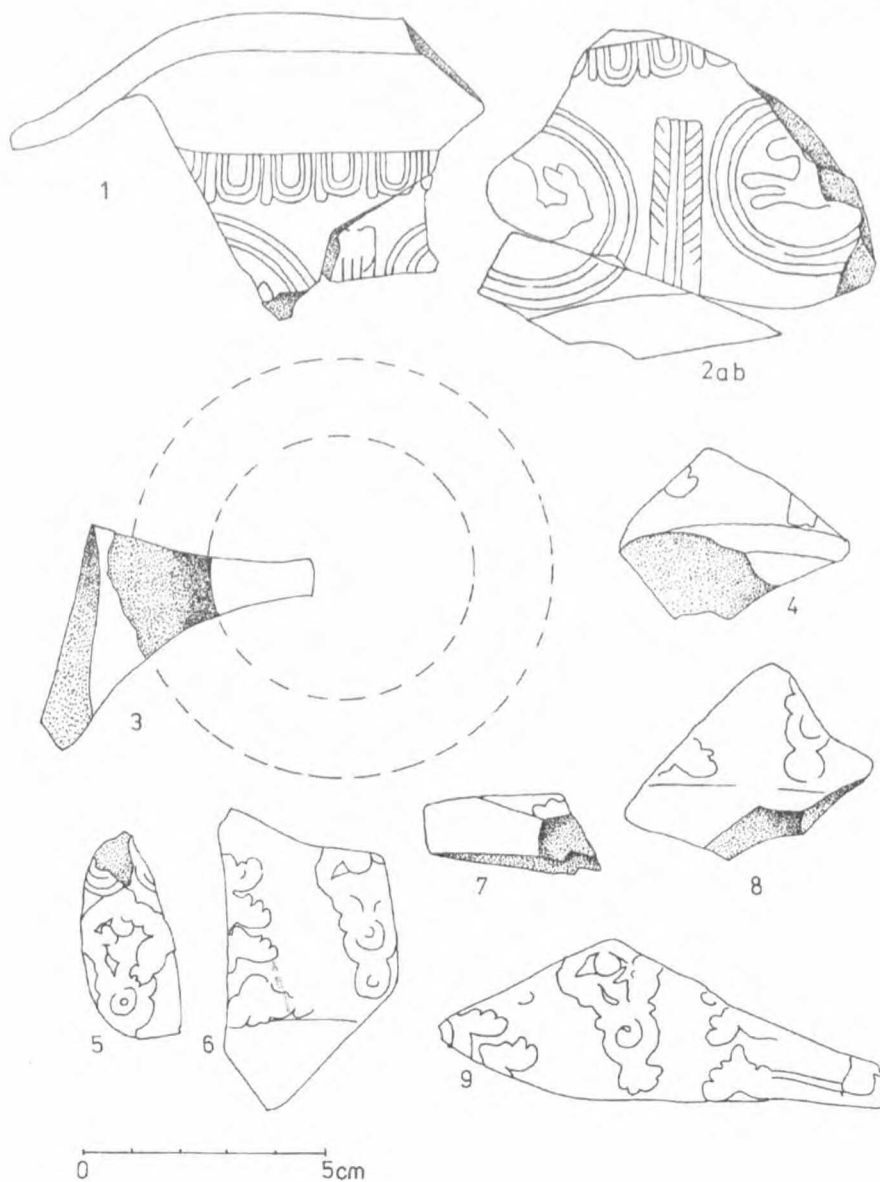
Tablica I

Konopnica, woj. sieradzkie, stan. 7. *Terra sigillata* z Rheinzabern
 1 – nr kat. 33; 2 – nr kat. 47; 3 – nr kat. 52; 4 – nr kat. 60; 5 – nr kat. 61; 6 – nr kat. 45;
 7 – nr kat. 69; 8 – nr kat. 62

Tablica II

Konopnica, woj. sieradzkie, stan. 7 i Walków, woj. sieradzkie, stan. 3 *Terra sigillata* z Rheinzabern
 Konopnica: 1 – nr kat. 63; 2a, b – nr kat. 64, 65; 3 – nr kat. 6; 4 – nr kat. 18; 5 – nr
 kat. 19; 6 – nr kat. 46; 7 – nr kat. 42; 8 – nr kat. 43; Walków: 9 – nr kat. 70

psy na lewo Ri-Fi T 138a, znów bez zastosowania zasady umieszczania na przemian różnych motywów.

Licznie wystąpiły fragmenty miski przypisanej garncarzowi Primitivusovi IV, co najmniej siedem ułamków – nr kat. 6, 18, 19, 42, 43, 46 (tabl. II, 3–8) i nr kat. 70 (tabl. II, 9). Trzema charakterystycznymi motywami zdobniczymi są: trofeum w wersji Ri-Fi O 160a (a może O 160b?), trzy liście zębate w wersji Ri-Fi P 148 i pojedynczy liść zębaty w wersji Ri-Fi P 146. Najbliższą analogią do omawianych fragmentów, na których występują wszystkie trzy elementy zdobień O 160a, P 148, P 146, jest fragment z Rheinzabern z Katalogu Ri-Lu, tabl. 202: 9, ale układ ich jest nieco inny i wzbogacony tu o postać łucznika Ri-Fi M 174d w podwójnym kręgu Ri-Fi K 19. Primitivus IV często używa tych elementów w kombinacjach Ri-Fi O 160a i Ri-Fi P 146, Ri-Fi O 160a i Ri-Fi P 148, czy też Ri-Fi P 146 i Ri-Fi P 148. Powinowactwo w stosowaniu podobnych stempli Ri-Fi O 160, Ri-Fi O 160b, Ri-Fi P 145, odnajdujemy u Primitivusa III, Comitialis VI, Florentinusa i na wyrobach z *ovolo* Ri-Fi E 25, 26.

Pochodzenie następnego ułamka ceramiki, nr kat. 52 (tabl. I, 3), należącego niestety, do znalezisk luźnych, określają dwa elementy: *ovolo* Ri-Fi E 57 oraz kiść winogron bez szypułki Ri-Fi P 164. Połączenie tych dwóch elementów wskazuje jednoznacznie na Mammilianusa, a jeżeli jeszcze dodamy do tego, brakujący na naszym ułamku, motyw szerokiego liścia z krótką szypułką Ri-Fi P 59, również często stosowany przez Mammilianusa, to otrzymamy analogiczny obraz jak ten z Katalogu Ri-Lu, tabl. 120: 14. Zasugerowany przeze mnie układ z liściem Ri-Fi P 59 jest bardzo prawdopodobny. Niestety, nasz fragment jest zdeformowany w wyniku wtórnego przepalenia i trudno jest udowodnić, że być może pochodzą z tej samej formy. Podobny układ wystąpił na innym fragmencie ceramiki Mammilianusa w Katalogu Ri-Lu tabl. 120: 13, ale w kombinacji *ovolo* Ri-Fi E 62, Ri-Fi P 164, Ri-Fi P 57 i z nieco innym układem liścia i winogron. Natomiast na ułamku Ri-Lu, tabl. 121: 4, z odciskiem stempla Mammilianusa, obok elementów Ri-Fi P 164 i Ri-Fi P 62a z prawie identycznym ułożeniem wici, występuje *ovolo* Ri-Fi E 45. Ten układ wici i wymienionych elementów dekoracyjnych jest charakterystycznym motywem stosowanym przez tego garncarza. Ułamek z Konopnicy jest bez wątpienia jego wyrobem.

Jeden z luźno znalezionych fragmentów należy do produktów Victora II – Januco, nr kat. 47 (tabl. I, 2). Zachował się tylko niewielki fragment naczynia, ale styl wytwórcy jest rozpoznawalny na ceramice przedstawionej w Katalogu Ri-Lu, tabl. 233: 3, tabl. 234: 4. Ułamek nr kat. 62 (tabl. I, 8) pochodzi najprawdopodobniej z naczynia Janu(ariusza) II, również z Rheinzabern.

Garncarze Comitialis VI i Mammilianus należą do grupy IIa według podziału dokonanego przez H. Bernharda⁵. Początek działalności kręgu Comitialisów grupy IV, V, VI należałoby umieścić, według tych ustaleń, na lata 175–178, czyli w ostatniej fazie wojen markomańskich, a ich produkcja końcowa przypada na przedział czasowy 190–210⁶. B. Pferdehirt określa koniec produkcji całej grupy II Bernharda na lata 210–220⁷; wobec tego powstanie wyrobów tych garncarzy można umieścić w okresie panowania Commodusa i Septimiusa Severusa. Również H.-J. Kellner datuje okres produkcji Mammilianusa na czas około 200 r.⁸ Wyroby tych garncarzy znajdujemy w całym *Barbaricum*, również na północnych jego krańcach. Miski Mammilianusa występują na Bornholmie⁹, a również wyroby Comitialisów znajdowane są w Skandynawii¹⁰. Zwłaszcza produkcja Comitialisów jest powszechnie znana na terenach na północ od Pannonii i często współwystępują ze sobą wyroby Comitialisów późniejszych serii: IV, V, VI.

Primitivus zaliczany jest do grupy IIc, której produkcja przypada na czas panowania Severów. Początki produkcji garncarzy grupy IIc umieszcza się w przedziale lat 190–210. Wyroby Primitivusów są produktami na pewno wcześniejszymi od wyrobów kolejnej wyróżnionej przez Bernharda grupy IIIa, a rozpoczynającej działalność w dziesięcioleciu 210–220¹¹.

Najpóźniejszymi towarami reliefowymi rheinzabernowskiej produkcji są wyroby Janu(arius) II i Victora II – Januco z grup IIIa i IIIb Bernharda. Początek produkcji całej grupy III przypada na lata 210–220, a jej koniec można byłoby wiązać z napadami Alamanów w 233 r., chociaż K. Bittner przeszuwa koniec produkcji garncarzy grupy IIIb na lata między 235 a 245¹².

⁵ Bernhard, *Zur Diskussion...*, s. 79–93.

⁶ F.-K. Bittner, I. Huld-Zetsche, *Zur Fortsetzung der Diskussion um die Chronologie der Rheinzaberner Relieföpfer*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter” 1986, Bd. 51, s. 252–253.

⁷ B. Oldenstein-Pferdehirt, *Zur Sigillatablieferung von Obergermanien*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz” 1983, Bd. 30, s. 367.

⁸ H.-J. Kellner, *Beiträge zum Typenschatz und zur Datierung von Westerndorf und Pfaffenhofen. Zur Sigillata Töpferei Westerndorf IV*, „Das bayerische Inn Oberland” 1968, Bd. 35, s. 55.

⁹ U. Lund Hansen, *Römischer Import im Norden. Warenaustausch zwischen dem Römischen Reich und dem freien Germanien während der Kaiserzeit unter besonderer Berücksichtigung Nordeuropas. Nordiske Fortidsmin der 10*, København 1987, s. 65.

¹⁰ C. Bunte, *Ein Terra sigillata Fund von Kroneborg, Schoenen*, „Meddelanden från Lunds Universitets”, Historiska Museum, 1960, s. 216–222.

¹¹ D. Gabler, A. H. Vaday, *Terra Sigillata im Barbaricum zwischen Pannonien und Danzen*, Tl 2, „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae” 1992, vol. 44/1, s. 135–138; Bittner, Huld-Zetsche, *Zur Fortsetzung...*, s. 253.

¹² T. Fischer, *Zur Chronologie der römischen Fundstellen um Regensburg*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter” 1981, Bd. 46, s. 74; Bittner, Huld-Zetsche, *Zur Fortsetzung...*, s. 253; Gabler, Vaday, *Terra Sigillata...*, s. 135–140.

Datowanie ceramiki z Rheinzabern znalezionej w Konopnicy przypada na ostatnią ćwierć II w., albo raczej na dwie ostatnie dziesiątki tego wieku. Victor II – Januco zaliczany jest w *Barbaricum* do ostatniej fali (poza bardzo nielicznymi wyrobami z Ri-Fi E 31) importów ceramicznych z nadreńskiego centrum, a czas produkcji tych wyrobów przekracza pierwszą tercję III w. Pośród wszystkich ułamków z Rheinzabern nie ma wyrobów z czasów przed wojnami markomańskimi, ale część z nich można wiązać z okresem ostatnich działań wojennych. Dostawanie się towarów nadreńskich pracowni na tereny nadwarciańskie w okolicach dzisiejszej Konopnicy związane jest jednak z narodzeniem się nowych impulsów handlowych w nowej „powojennej” sytuacji.

Jedną z filii Rheinzabern, jak przyjmuje się w literaturze, był warsztat w Westerndorf, założony w Recji dla przybliżenia naddunajskiego rynku zbytu. Dawniejsze stanowisko Westerndorf St. Peter w pow. Rosenheim znajduje się dzisiaj w obrębie samego miasta Rosenheim. Jednym z kilku garncarzy przybyłych z Rheinzabern był Comitialis, który miał działać tu jako pierwszy.

Co najmniej 11 fragmentów ceramiki pochodzi z tego samego naczynia (najprawdopodobniej), które przypisałam warsztatowi Comitialisa z Westerndorf. Są to ułamki nr kat. 1–4, 7–9, 38, 39, 44, 59 (tabl. III, 1–8). Niestety, nie dysponuję żadnym zachowanym stemplem imiennym czy jego fragmentem, a moje ustalenia oparłam na dotychczas opublikowanym materiale¹³. Najciekawszą spośród nich jest składanka trzech ułamków tworzących wizerunek pogromcy zwierząt. Pogromca zwrócony na lewo z oszczepem, bardzo zbliżony do figury Kellner (1981) 13b, jest postacią niezwykle rzadko występującą w Westerndorf. Kellner nie określa pochodzenia figury¹⁴, natomiast według moich ustaleń postać pogromcy została wykonana ze stempla przedstawiającego Wulkana z młotem Ri-Fi M 80 używanego w Rheinzabern. Postać ma dokładnie ten sam układ fałd tuniki, ustawienie nóg, głowa zwrócona na lewo zarysowana jest schematycznie, sam zaś układ rąk został przystosowany do trzymania oszczepu, tzn. lewa ręka bardziej odsunięta od ciała, prawa ręka jest pozbawiona dłoni, a przysłania ją oszczep. Porównując figurę Kellner (1981) 13b z figurą z Konopnicy zauważamy, że ta druga ma inną (również schematycznie zaznaczoną) głowę i wyraźnie przedstawia mężczyznę z brodą, bez rysunku oka (jak u Kellnera). Ponadto występują różnice rysunku lewej dłoni oraz poziomu uniesienia drzewca oszczepu, a nawet w szczegółach ostrza. Rysunek figury pogromcy zwierząt z Konopnicy jest niezwykle subtelny. Postacie przedstawione

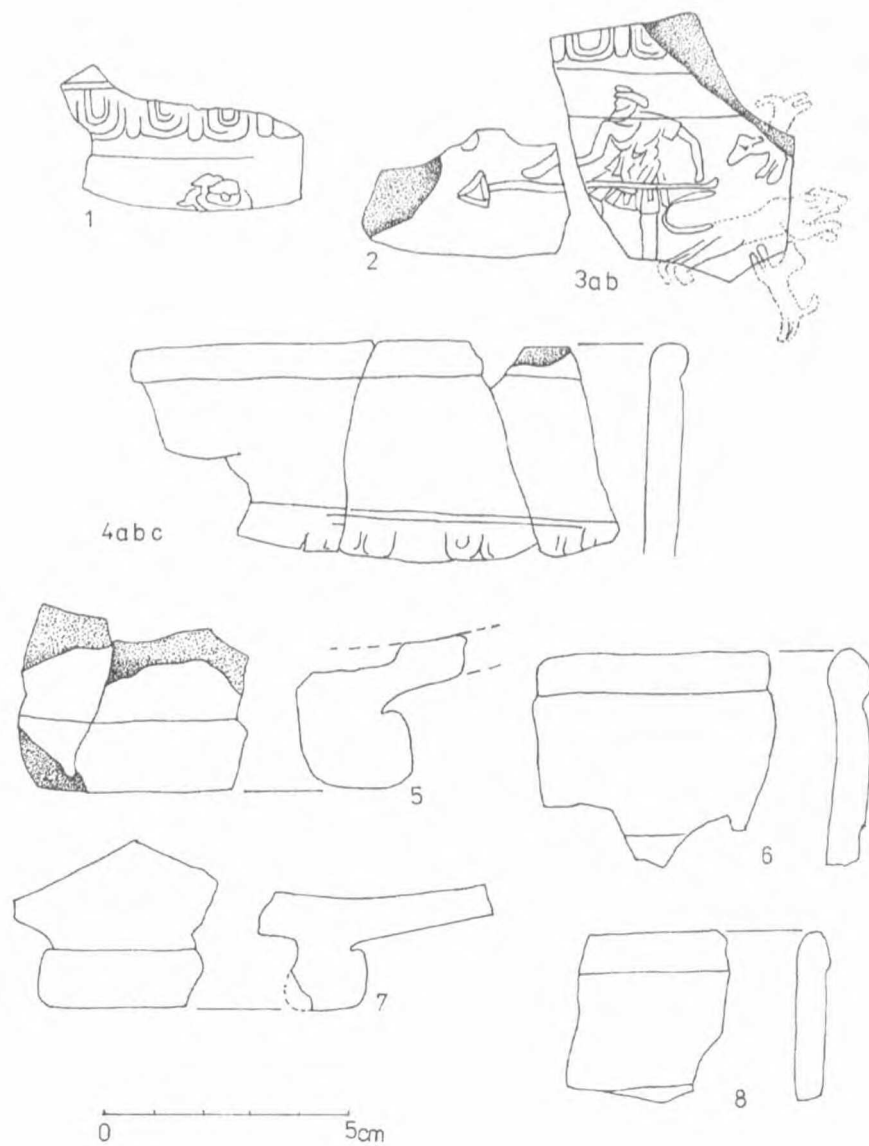
¹³ Kellner, 1981, s. 121–189; Streitberg, *Der Kreis des Comitialis. Ein Beitrag zur Sigillata-Töpferei von Westerndorf*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter” 1971, t. 36, s. 325–331.

¹⁴ Kellner 1981, s. 133.

Tablica III

Konopnica, woj. sieradzkie, stan. 7. *Terra sigillata* z Westerndorf

1 – nr kat. 38; 2 – nr kat. 2; 3a, b – nr kat. 1, 9; 4a–c – nr kat. 8, 7, 3; 5 – nr kat. 4;
6 – nr kat. 44; 7 – nr kat. 39; 8 – nr kat. 59

u Kellnera (1981) 13a, b, c i postać z Konopnicy, mimo dużych podobieństw, zostały wykonane różnymi stemplami. Można więc zaproponować kolejną wersję tego stempla, bardzo blisko związaną z warsztatami w Rheinzabern.

Na jednym z ułamków, nr kat. 9 (tabl. III, 3b), zachowany jest fragment *ovolo* Kellner (1981) E 2, które jest wyróżnikiem grupy Comitialisa z Westerndorf. Są nimi również skacząca lwica Kellner (1981) 27 i dwa małe psy na lewo Kellner (1981) 39, towarzyszące pogromcy¹⁵.

Działający w Westerndorf garncarz Iassus również używał figury pogromcy zwierząt Kellner (1981) 13 w różnych jej wersjach¹⁶. Iassus dysponował wieloma własnymi stemplami, odnosi się to zwłaszcza do sześciu zupełnie odmiennych *ovolo*, ale posługiwał się też wcale pokąsną ilością stempli Comitialisa. Jednakże katalogi stempli zdobniczych tego garncarza są ledwie zaczęte i będą ulegać modyfikacjom¹⁷.

Chronologia warsztatów w Westerndorf nie jest jeszcze ostatecznie wyjaśniona. Prawdopodobne jest, przy obecnym stanie wiedzy, że pracownie zaczęły produkcję po roku 175¹⁸, a ich działalność trwała nieprzerwanie do około 233 r.¹⁹ Warsztat garncarski Comitialisa pracował najwcześniej spośród wszystkich pracowni²⁰ i jego produkty przypadają na czas późnoantonińsko-wczesnosewerski. Sigillaty Comitialisa i jego współpracowników zajmują poważne miejsce pod względem ilościowym wśród towarów z Westerndorf, a ponadto wyróżniają się dobrą techniką wykonania i dobrym stylem zdobienia.

Warsztat w Pfaffenhofen był z kolei filią manufaktury w Westerndorf i założony został przez Heleniusa, garncarza z Westerndorf, około 190 r., zaledwie około 2 km dalej. Wyroby warsztatu w Pfaffenhofen tworzą najpóźniejszą grupę sigillat w naddunajskich prowincjach Cesarstwa, jak i w *Barbaricum* na północ i na północny wschód od Dunaju. Warsztat naśladował początkowo w dużej mierze Heleniusowe elementy zdobnicze z Westerndorf i można przyjąć większą produkcję towarów na lata 210–220, a jego działalność nie została przerwana po napadach Alamanów w 233 r. i była kontynuowana w drugiej ćwierci III w.²¹

¹⁵ Tamże, s. 127, 139, 145.

¹⁶ Tamże, Taf. 15: 1, 2, 3.

¹⁷ Tamże, s. 177–189.

¹⁸ H. Schönberger, *Kastell Künzig-Quintana. Die Ausgrabungen von 1958 bis 1966*, „Limesforschungen 13”, Berlin 1975, s. 104.

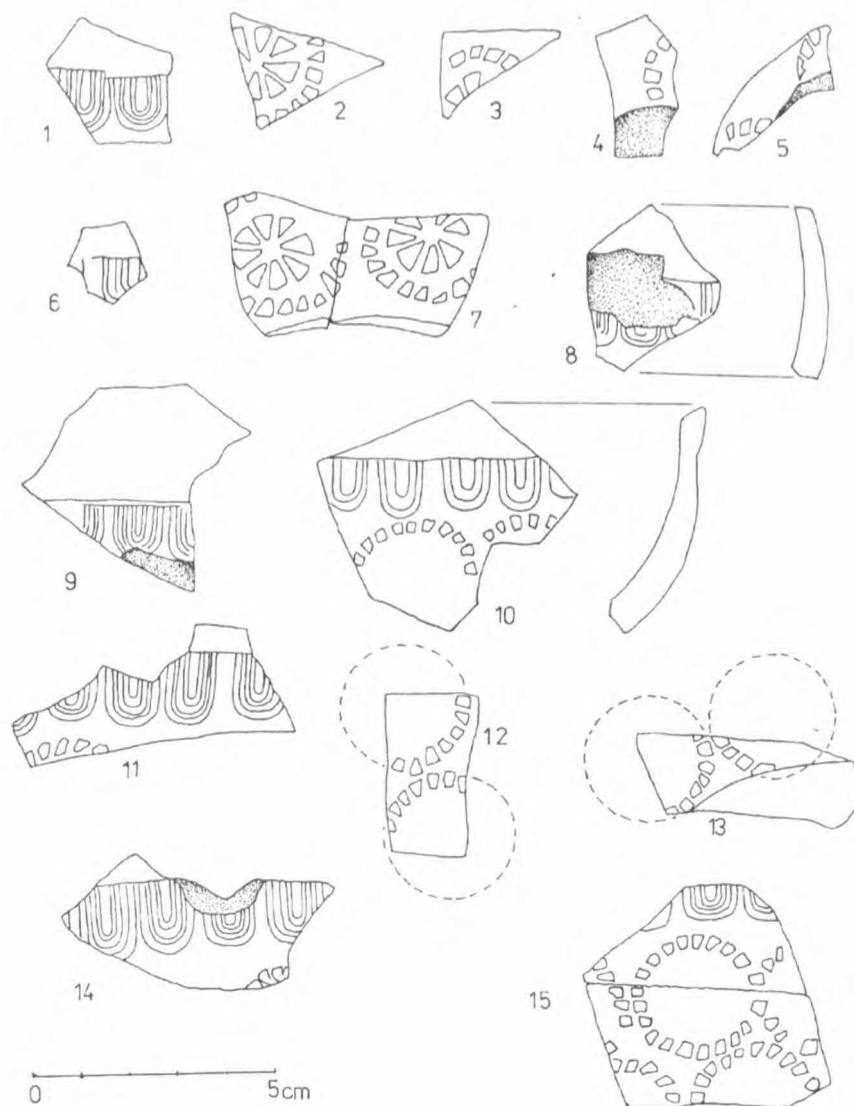
¹⁹ R. Christlein, W. Cysz, J. Garbsch, H.-J. Kellner, P. Schröter, *Die Ausgrabungen 1969–1974 in Pons Aeni*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter” 1976, Bd. 41, s. 79.

²⁰ H.-J. Kellner, *Die Sigillatöpfereien von Westerndorf und Pfaffenhofen*, „Kleine Schriften zur Kenntnis der römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschlands 9”, 1973, s. 20; Christlein, Cysz, Garbsch, Kellner, Schröter, *Die Ausgrabungen...*, s. 78; Kellner 1981, s. 124.

²¹ Kellner, Pfaffenhofen, s. 80–81; Pons Aeni 1967, s. 76–161; Christlein, Cysz, Garbsch, Kellner, Schröter, *Die Ausgrabungen...*, s. 79.

Tablica IV

Konopnica, woj. sieradzkie, stan. 7. *Terra sigillata* z Pfaffenhofen
 1 – nr kat. 10; 2 – nr kat. 11; 3 – nr kat. 12; 4 – nr kat. 13; 5 – nr kat. 14; 6 – nr kat. 24; 7 – nr kat. 68; 8 – nr kat. 30; 9 – nr kat. 25; 10 – nr kat. 66; 11 – nr kat. 26; 12 – nr kat. 50; 13 – nr kat. 49; 14 – nr kat. 67; 15a, b – nr kat. 56, 28

W Konopnicy co najmniej 17 fragmentów ceramiki reliefowej pochodzi z pracowni Pfaffenhofen (tabl. IV, 1–15; V, 3). Materiał można podzielić na następujące grupy: krąg Heleniusa, krąg Heleniusa lub Dicanusa, wyroby Dicanusa.

Elementy dekoracyjne dwóch pierwszych grup to: *ovolo* Pf 1, perełkowe koła Pons Aeni tabl. 17: 17, 18 (z 20 elementów i o średnicy 2,5 cm), ośmiolistna rozeta Karnitsch, Lauriacum, tabl. 101: 3. Wspomniane perełkowe koła występujące na ułamkach w Konopnicy nr kat. 28 i 56 (tabl. IV, 15a, b) są identyczne z tymi, które występują na matrycach do wytłaczania sigillaty wydobytych w 1967 r. w Pons Aeni 1967, tabl. 17. Matryce znaleziono na południowym krańcu osady, poza obszarem zabudowy, w warstwie IV wykopu D. *Terminus post quem* warstwy określa denar Commodusa, a czas jej tworzenia datowany jest ogólnie na III i IV w.²² Są one zdobione w stylu Heleniusa z Pfaffenhofen (Pons Aeni). Trudniejsza do rozstrzygnięcia jest przynależność ułamków o nr kat. 11, 12, 68 (tabl. IV, 2, 3, 7), zdobionych smukłą ośmiolistną rozetą Karnitsch, Lauriacum, tabl. 101: 3, używaną zarówno przez krąg Heleniusowy, jak i Dicanusa²³. Jednakże styl ich zdobienia przejawiający się w oszczędnym użyciu elementów oraz swobodnym ich rozplanowaniu wskazuje raczej na bliższy związek z kręgiem Heleniusa. Brak też typowych dla Dicanusa perełkowych kół koncentrycznych Fölzer 830, muszli Fölzer 706 czy podpór Fölzer 793.

W kręgu produkcji Dicanusa znajduje się ułamek, nr kat. 31 (tabl. V, 3), z fragmentem „Z”-skrętej sztabki ozdobnej. Znany mi z materiałów sigillaty analogiczny ozdóbnik wystąpił na dwóch ułamkach z Wenden am See (Bez. Neusiedl am See) w Pannonii, zamieszczony u Gablera (1978), ryc. 6: 7²⁴. Drugim przykładem jest ułamek z Pons Aeni 1967, tabl. 27: 9, znaleziony w dole fundamentowym późnorzymskiego budynku wzniesionego w ostatniej ćwierci III w. (wykop B i C)²⁵. Poprzez analogię możliwe jest, że na ułamku z Konopnicy również mogła być postać gladiatora, sugerując się zachowanym śladem niewielkiej rozety. Przedstawione analogie prezentuje tabl. V, 4, 5.

Ułamek z grobu 191, nr kat. 34, i drugi luźny, nr kat. 35 (tabl. V, 6, 7), również wskazują na powiązania z Pfaffenhofen. Są to fragmenty reliefowej miski (misek?) zdobionej pięciopłatkową rozetą typu Juhász, tabl. XL, 12, umieszczoną być może w sąsiedztwie podwójnych łuków. Analogiczną rozetę znajdujemy na ułamkach z Pons Aeni 1967, ryc. 27: 10, 11, pochodzących z kręgu Dicanusa. Grupa ta stosowała szereg wspólnych motywów zdobniczych pochodzących z warsztatów w Trewirze i wyraźnie odróżnia

²² Pons Aeni 1967, s. 86–89, 92–93.

²³ Tamże, Taf. 20, 21, 22, 27.

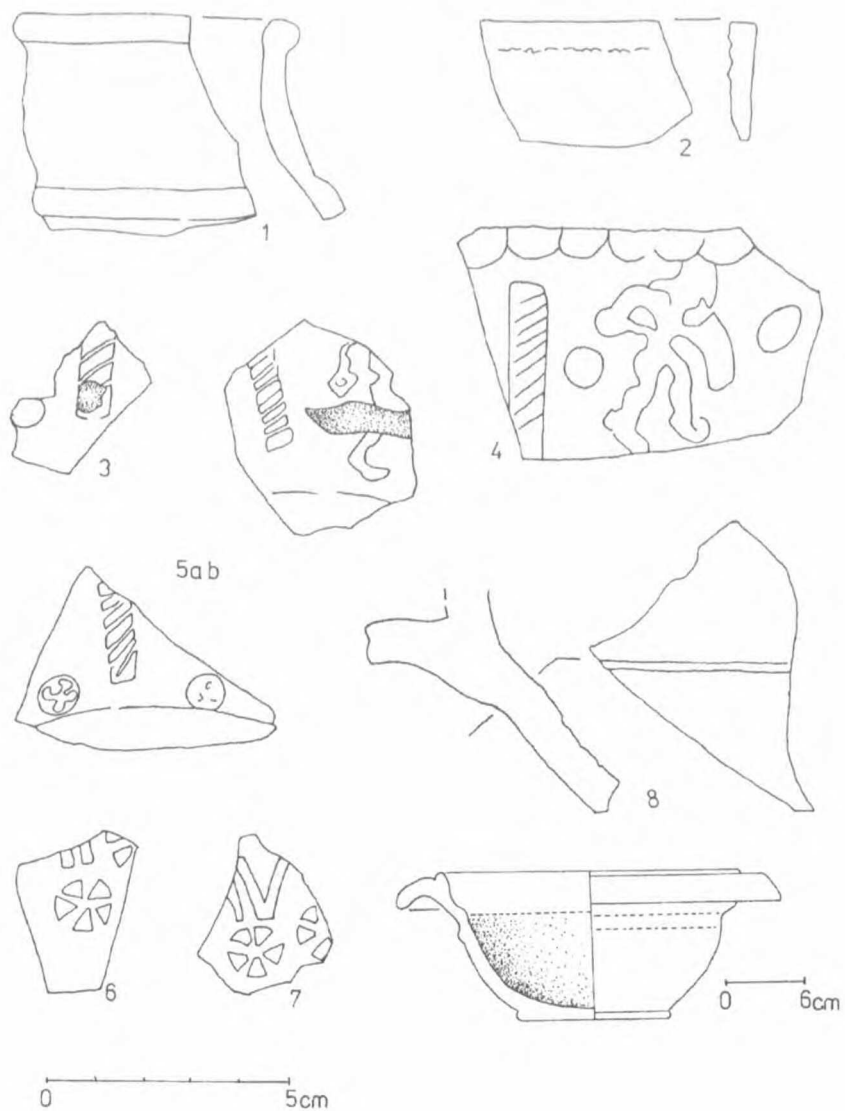
²⁴ Gabler 1978, s. 135.

²⁵ Pons Aeni 1967, s. 88.

Tablica V

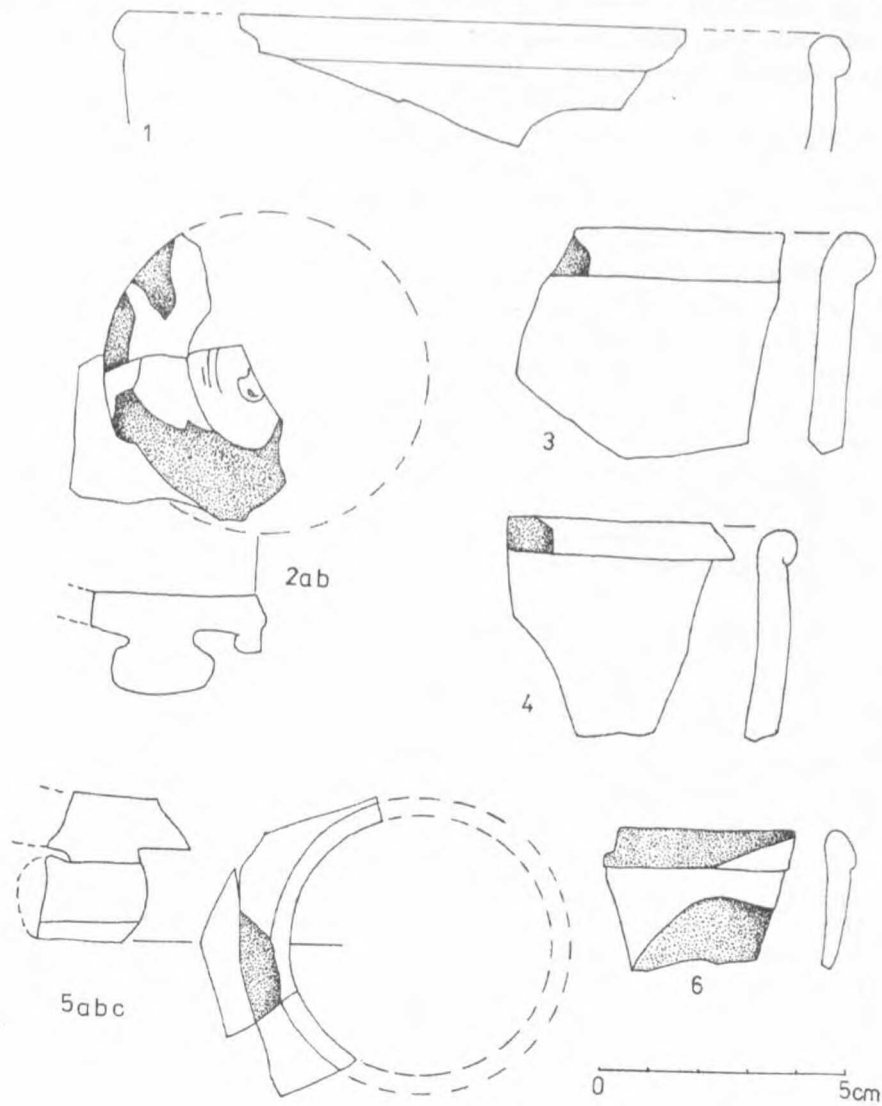
Konopnica, woj. sieradzkie, stan. 7. *Terra sigillata* z Pfaffenhofen, nieokreślonego pochodzenia i analogie

Nieokreślone, 1 – nr kat. 21; 2 – nr kat. 22; Pfaffenhofen, 3 – nr kat. 31; analogie, 4: analogia do nr kat. 31 (Pons Aeni 1967, ryc. 27: 9); 5a, b – analogia do nr kat. 31 (Gabler 1978, ryc. 6: 9); Pfaffenhofen, 6 – nr kat. 34; 7 – nr kat. 35; może Pfaffenhofen, 8 – nr kat. 51; analogia, 9 – analogia do nr kat. 51 (Pons Aeni 1969–74, ryc. 11: 6)

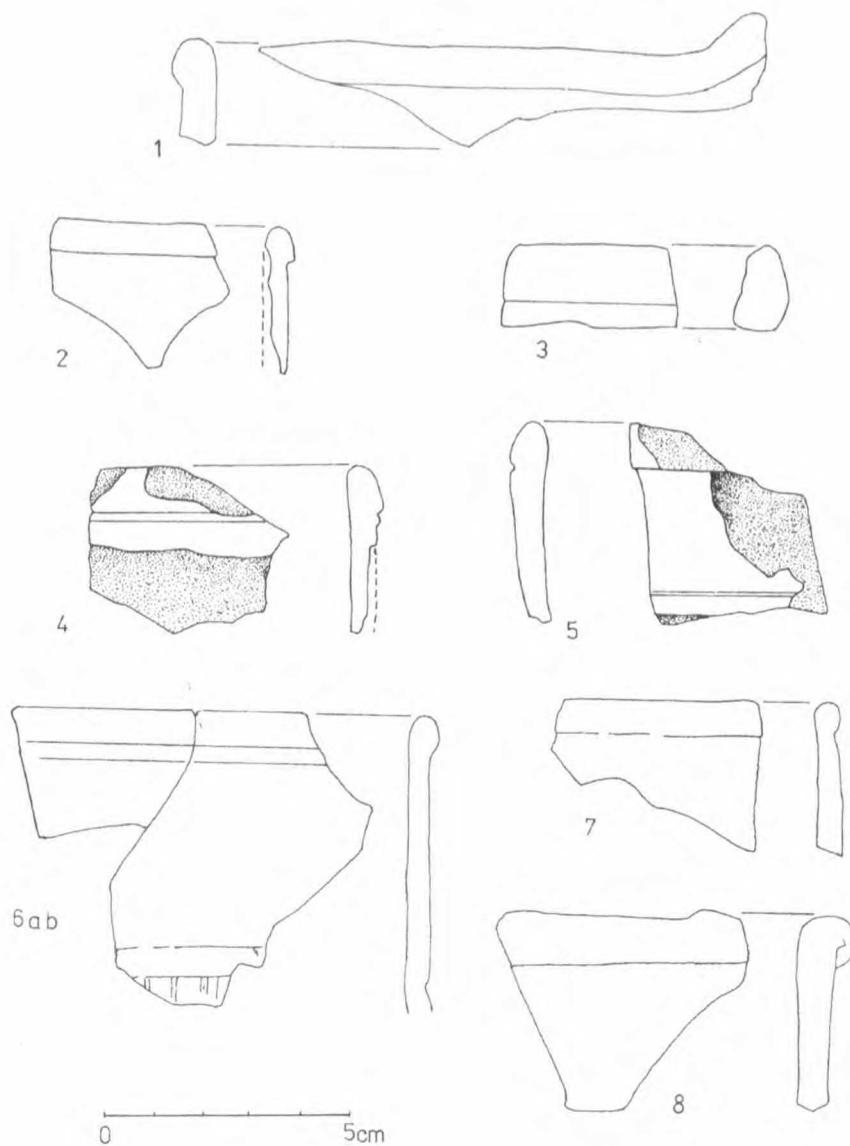
Tablica VI

Konopnica, woj. sieradzkie, stan 7. *Terra sigillata* przypuszczalnie pochodząca z Rheinzabern
 1 – nr kat. 53; 2a, b – nr kat. 15, 55; z kręgu Rheinzabern/Westerndorf: 3 – nr kat. 57;
 4 – nr kat. 54; z kręgu Westerndorf/Pfaffenhofen, 5a-c – nr kat. 16, 17, 27; 6 – nr kat. 37

Tablica VII

Konopnica, woj. sieradzkie, stan. 7. *Terra sigillata* nieokreślona
 1 – nr kat. 5; 2 – nr kat. 32; 3 – nr kat. 20; 4 – nr kat. 23; 5 – nr kat. 62; 6a, b – nr
 kat. 40, 36; 7 – nr kat. 29; 8 – nr kat. 41

się od innych zespołów garncarskich z Pfaffenhofen, które pracowały przy użyciu motywów Heleniusa z Westerndorf. Najbliższym przykładem są fragmenty naczyń z Wólki Łasieckiej, województwo skierniewickie, ozdobione taką samą rozetą, a które również łączyć można z kręgiem Dicanusa²⁶.

H.-J. Kellner datował okres produkcji warsztatu Dicanusa na czas późniejszy niż wyroby z Pfaffenhofen, związane z naśladownictwem westerndorfskich motywów Heleniusa²⁷. Na Nizinie Węgierskiej masowy import produkcji Dicanusa można datować na około połowę III w.²⁸

Nietypowym u nas naczyniem jest forma kubka Oswald-Pryce tabl. 77: 6, którego fragmenty występują pod numerami kat. 21, 22 (tabl. V, 1, 2). Ułamki nie mają polewy i trudno jest jednoznacznie określić, czy pochodzą one z egzemplarza typu *terra sigillata*. Można przyjąć dla niego datowanie na koniec II w. Ośrodek produkcji tego wyrobu nie jest mi znany.

Bardzo ciekawy jest fragment moździerza zbliżony formą do typu Drag. 43, czyli rodzaj miski z wywiniętym na zewnątrz kołnierzem, niewysokim brzegiem i wysypanej w środku gruboziarnistym piaskiem umożliwiającym ucieranie produktów lub przypraw. Nasz fragment, nr kat. 51 (tabl. V, 8), mógłby pochodzić z pracowni nadreńskich lub retyjskich. Analogiczne wydają się być formy z badań w Pons Aeni 1967, ryc. 7: 12, ryc. 10: 1, 4–9 i Pons Aeni 1969–1974, ryc. 11: 1–6, ryc. 12: 4, ryc. 17: 1. Jedną z analogii prezentuje tabl. V, 9. Moździerze są formami niezwykle rzadko występującymi w *Barbaricum*, a na terenie Polski zidentyfikowano jeden fragment w Poczalkowie, województwo bydgoskie²⁹.

Terra sigillata stanowiła przede wszystkim zastawę stołową, na którą składały się m. in. misy, miseczki, talerze, czarki. Jednakże na tereny *Barbaricum* docierały tylko niektóre naczynia, z których najbardziej rozpowszechnione były głębokie półkuliste miski Drag. 37 ze względu na ich dużą funkcjonalność, łatwość transportu tej formy oraz atrakcyjność zdobienia³⁰. Określony pasmowy sposób zdobienia czaszy i stosowane typy dekoracji ułatwiają rozpoznanie tej formy pośród niewielkich nawet ułamków ceramiki.

²⁶ B. Rutkowski 1960, 186, tabl. 29: 3a–c; ułamki te przypisane zostały wówczas trewirskiemu garncarstwu, a pokrewieństwo to nie jest przypadkowe, ponieważ grupa Dicanusa z Pfaffenhofen korzystała ze stempli tej pracowni. Naczynia w stylu Dicanusa opublikował B. Rutkowski, *Naczynia w stylu Dicanusa*, „Wiadomości Archeologiczne” 1963, t. 29, s. 328–330. Pracownia w Pfaffenhofen zidentyfikowana została dopiero przez H.-J. Kellnera, *Die Sigillata-Töpferei...*, a wcześniej wysuwano przypuszczenie o wyrobie tego typu naczyń w okolicach Lorch-Enns (Lauriacum).

²⁷ Christlein, Czysz, Garbsch, Kellner, Schröter, *Die Ausgrabungen...*, s. 79.

²⁸ Gabler, Vaday, *Terra Sigillata...*, Tl 2, s. 152.

²⁹ B. Rutkowski 1960, kat 140. Badacz nie zalicza tego fragmentu do *terra sigillata*. Ułamek tego nie oglądałam.

³⁰ B. Rutkowski 1960, s. 102–107 (na 207 pozycji katalogowych aż 197 z sigillat Drag. 37); Gabler, Vaday, *Terra Sigillata...*, Tl 2, s. 129 (na 385 *terra sigillata* reliefowej aż 356 z Drag. 37); Kuzmová-Roth, s. 142 (na 450 *terra sigillata* reliefowej aż 440 z Drag. 37).

Fragmenty naczyń *terra sigillata* z Konopnicy to materiał z misek Drag. 37. Inna zidentyfikowana forma naczynia, określana jako moździerz, należała do grupy naczyń pomocniczych, służących do przygotowania potraw przed ich podaniem na stół. Ułamek moździerza z cmentarzyska w Konopnicy jest bez polewy i jest bardzo możliwe, że nie należy do gatunku *terra sigillata*.

Na cmentarzysku nie wystąpiło ani jedno naczynie zachowane w całości, jednakże analiza dekoracji i cech morfologicznych ułamków pozwoliła na częściową „rekonstrukcję” czterech misek *terra sigillata* (por. tab. 4).

Tabela 4

Zestawienie naczyń *terra sigillata* dających się częściowo rekonstruować

Naczynie	Miejsce znalezienia	Nr katalogowy lub lp. w tabeli
Comitalis VI Rheinzabern	luźne +	kat. 63
	luźne +	kat. 64
	luźne +	kat. 65
Primitivus IV Rheinzabern	grób 42 ++	kat. 17
	grób 42 ++	kat. 18
	grób 42 +++	tab. 2, lp. 23
	grób 42 +++	tab. 2, lp. 23
	grób 42 +++	tab. 2, lp. 23
	luźne +++	kat. 42
	luźne ++	kat. 43
	luźne ++	kat. 46
	Wąlków, stan. 3 (osada)	kat. 70
Comitalis Westerndorf	grób 7 +	kat. 1
	grób 8 +	kat. 2
	grób 8 +++	kat. 3
	grób 8 +++	kat. 4
	grób 22 ++	kat. 7
	grób 22 ++	kat. 8
	grób 22 +	kat. 9
	grób 36 +++	tab. 2, lp. 17
	luźne +++	kat. 38
	luźne ++	kat. 39
	luźne +++	kat. 59
Helenius Pfaffenhofen	grób 57 ++	kat. 26
	grób 128 +	kat. 28
	luźne ++	kat. 50
	luźne +	kat. 56
	luźne +++	tab. 3, lp. 26
	luźne +++	kat. 66
	luźne +++	kat. 67

+ ułamki tworzące składniki; ++ przynależność bardzo prawdopodobna; +++ przynależność przypuszczalna

Składana do grobów sigillata była celowo rozbijana, podobnie jak ceramika miejscowa, zgodnie z panującymi wówczas zwyczajami pogrzebowymi, oraz dzielona pomiędzy zmarłych. W grobie 42 znajduje się m. in. pięć ułamków z naczynia *Primitivusa* IV z Rheinzabern. Jeden z ułamków tego naczynia, lub takiego samego naczynia, znalazł się w zupełnie innym kontekście, mianowicie w warstwach osady późnorzymskiej w niedalekim Walkowie, stan. 3, gm. Konopnica. Fragmenty zaś naczynia *Comitalisa* z Westerndorf wystąpiły w grobach 7, 8, 22 (tworzą składankę), a może też w grobie 36. Groby te znajdują się w bliskim sąsiedztwie i tworzą niewielkie zgrupowanie pochówków z sigillatą. W grobach 8 i 22 znalazły się po trzy fragmenty z tego naczynia. Natomiast ułamki naczynia *Heleniusa* z Pfaffenhofen wystąpiły m. in. w grobach 57 i 128, które znajdują się w odległości około 20 m od siebie (patrz rys. 1 i tab. 4).

Bardzo ciekawe są analogiczne obserwacje współwystępowania w kilku grobach ułamków tego samego naczynia lub kilku naczyń produkcji miejscowej. Na cmentarzysku w Konopnicy jest to zespół grobów 173 (B1–B2), 179 (wczesny okres rzymski), 182 (podwójny A3 i B2/C1), w którym wystąpiły ułamki tego samego zdobionego naczynia wazowatego o gładzonych i czernionych ściankach³¹, oraz zespół grobów 123 (C2), 124 (C2) i 125 (D) zawierających ułamki może tych samych naczyń³². Mniej pewny jest zespół grobów 178 (B1/B2?) i 190 (podwójny A3/B1 i B2/C1) z fragmentami czernionego naczynia z ornamentem stempelkowym³³.

Analizując stan zachowania ułamków *terra sigillata* oraz jej występowanie w grobach, stwierdzamy, że poddawano ją w Konopnicy tym samym zabiegom tłuczenia, palenia na stosie, dzielenia pomiędzy zmarłych, jak pozostałą ceramikę.

Należy poświęcić również kilka uwag grobom zawierającym sigillatę, na tle pozostałych. Groby z cmentarzyska w Konopnicy mają zróżnicowane pod względem liczby i rodzaju zabytków wyposażenie, które mogło określać pozycję społeczną zmarłego. Analizie statystycznej poddano podstawowe przedmioty wyposażenia: metale, z wyróżnieniem resztek i śladów złota, pozostałości wyrobów szklanych oraz ceramikę. Wyroby metalowe są ogólnie przyjętym kryterium bogactwa zmarłych i stosunkowo łatwo je policzyć. Powszechnie zaś występująca ceramika stanowi bardzo trudne kryterium oceny zasobności zmarłego i jego rodziny, ponieważ pochówki w Konopnicy prawie nie zawierają całych naczyń (poza popielnicami), a głównie liczne fragmenty z różnych naczyń rzuconych na stos. Zapewne

³¹ Abramek, *Cmentarzysko ciałopalne...*, cz. 2, s. 89–91, tabl. X, 6.

³² Tamże, s. 80–81.

³³ Tamże, s. 90–91, tabl. XI, 13.

tylko część z nich była zbierana i składana z prochami zmarłego w grobie. Jako kryterium „bogactwa” wyposażenia w ceramikę przyjęłam więc nie liczbę ułamków, ale liczbę ewentualnych naczyń, które mogły być podarowane zmarłemu przed złożeniem go do grobu. Bywa, że przy ośmiu fragmentach stanowiących „wyposażenie” zmarłego wyróżniamy dwa naczynia, a przy 40 ułamkach tylko jedno naczynie. Liczba ułamków w grobach waha się od kilku do ponad 200. Zastrzec należy, że jest to niewątpliwie dyskusyjne kryterium oceny pozycji zmarłego. Analizę wyposażenia grobów z Konopnicy przedstawiają tab. 5–7.

Tabela 5

Występowanie przedmiotów metalowych w grobach (numery wyróżnione oznaczają groby z *Terra sigillata*)

	Liczba przedmiotów			
	1	2	3	4–10
	groby 2, 9, 22 , 30, 40 , 44, 52a, 62 , 64, 67, 75/2, 78, 79, 87, 90, 91, 93, 95, 111, 113, 116, 138, 161, 162, 163, 166, 174, 177, 185, 188, 193, 194, 197, 203, 204, 206	groby 27, 32, 46, 65, 73, 74, 102, 104, 112, 132, 176 , 201	groby 34, 52, 66, 70, 75/1, 125, 126, 181	groby 8 , 10, 25, 101, 141, 154, 187, 205
Razem grobów	36	12	8	8
w tym z <i>terra sigillata</i>	3	1	0	1
udział procentowy	8,3	8,3	0	12,5
Razem grobów 64; w tym grobów z <i>terra sigillata</i> 5, udział procentowy 7,8				

Tabela 6

Występowanie złota i szkła w grobach (numery wyróżnione oznaczają groby z *terra sigillata*)

	Ślady złota	Grudki szkła
	groby 163, 176	groby 106, 163, 176 , 186, 188, 191 , 197, 198
Razem grobów:	2	8
w tym z <i>terra sigillata</i>	1	2
udział procentowy	50	25

Tabela 7

Występowanie naczyń ceramicznych (bez uwzględnienia *terra sigillata*; numery wyróżnione oznaczają groby z *terra sigillata*)

	Ułamki pochodzące z co najmniej				
	1 naczynia	2 naczyń	3 naczyń	4-6 naczyń	7-10 naczyń
	groby 2, 5, 9, 10, 11, 20, 24, 29, 38, 50 , 52a, 53, 54, 55, 59, 69 , 75/1, 86, 107, 110, 121, 127, 134, 139, 142, 143, 144, 146, 147, 152, 153, 157, 162, 164, 168, 169, 170, 177, 181, 186, 188, 189, 194, 197, 199, 200	groby 3, 4, 7, 13, 15, 18, 21, 23, 27, 28, 30, 32, 33, 35, 36 , 40 , 44, 45, 46, 47, 49, 57, 58, 60, 63, 68, 71, 74, 79, 81, 85, 88, 89, 92, 95, 96, 100, 103, 105, 114, 128 , 129, 140, 145, 148 , 149 , 150, 155, 163, 165, 167, 175, 178, 179, 183, 184, 187, 190 , 191 , 192, 195, 196, 198, 201, 202	groby 1, 31, 37, 43, 48, 51 , 56, 61 , 64, 65, 67, 72, 73, 75/2, 76, 77, 80, 82, 84, 90, 94, 97, 98, 104, 106, 108, 109, 113, 119, 124, 131, 133 , 136 , 138, 166, 171, 172, 173, 174, 176 , 180, 193, 203, 207	groby 4, 8 , 12 , 14, 16, 17, 19 , 22 , 25, 26, 34, 39, 41, 42 , 52, 62 , 66, 70, 78, 83, 87, 99, 102, 111, 112, 115, 116, 117, 118, 120, 126, 130, 132, 135, 137, 141, 151 , 154, 156, 158, 159, 160, 161, 182 , 185, 190/1, 206, 208, 209, 210	groby 91, 93, 101, 123, 125, 204, 295
Razem grobów:	46	65	44	50	7
w tym z <i>terra sigillata</i>	2	9	5	8	0
udział procentowy	4,3	13,8	11,4	16	0
Razem grobów: 205; w tym grobów z <i>terra sigillata</i> 24, udział procentowy 19,6%					

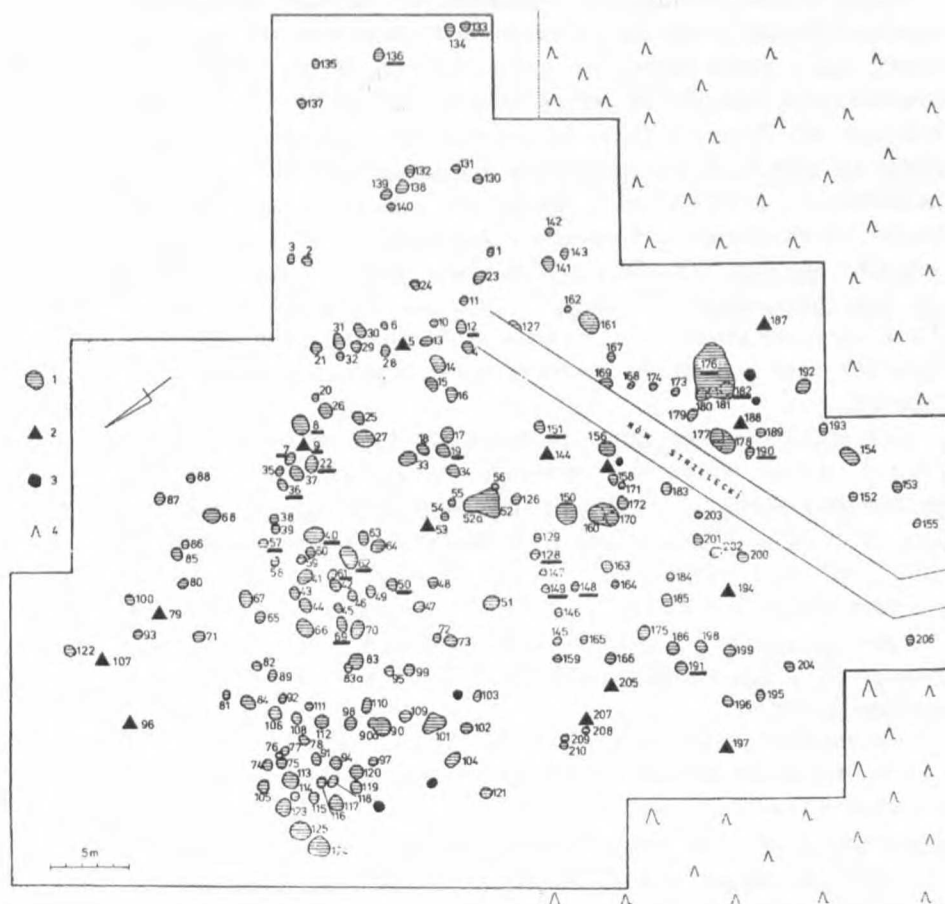
Analiza dotyczy 212 zespołów wyposażenia (wyłączono pochówki kultury łużyckiej); dwa groby zawierały podwójne zespoły zabytków różne chronologicznie. Z tej liczby zespołów tylko 64 groby zawierały przedmioty metalowe w liczbie od jednego do 10 sztuk, ujęte w tab. 5 w czterech kategoriach ilościowych. W poszczególnych zaproponowanych kategoriach udział grobów z sigillatą wynosił kolejno: 8,3, 8,3, 0, 12,5%. Spośród analizowanych tu 64 grobów tylko pięć z nich zawierało tę ceramikę, co stanowi 7,8% tej grupy pochówków. Tabela 6 prezentuje pochówki zawierające w wyposażeniu ślady złota oraz pozostałości szkła bliżej nieokreślonego. Trzy z nich miały w inwentarzu również sigillatę. Natomiast ceramika inna niż sigillata wystąpiła w 205 analizowanych zespołach. Opracowano ją w pięciu kategoriach ilościowych – od jednego do dziesięciu naczyń (ułamki z naczyń *terra sigillata*, patrz tab. 1), a udział grobów z sigillatą w poszczególnych kategoriach wynosi kolejno: 4,3, 13,8, 11,4, 16, 0%. Dwadzieścia cztery groby zawierały zarówno ceramikę miejscową, jak i sigillatę, co stanowi 19,6% ogólnej liczby zespołów (patrz tab. 7).

Z analizy wyposażenia pochówków wynika jasno, że groby zawierające ułamki naczyń *terra sigillata* nie wyróżniają się w sposób szczególny na tle pozostałych grobów. Ceramika importowana występuje najczęściej w grobach zawierających tylko ceramikę miejscową z co najmniej jednego–trzech naczyń (grobry: 7, 36, 50, 51, 61, 69, 128, 133, 136, 148, 149, 190/2, 191); ceramikę z co najmniej czterech i więcej naczyń produkcji miejscowej (grobry: 12, 19, 42, 151, 182); ale także w grobach z ceramiką miejscową z co najmniej dwóch–trzech naczyń i jednym–dwoma metalami (grób 40); z ceramiką miejscową z co najmniej czterech–sześciu naczyń i jednym, dwoma, czterema metalami (grobry: 8, 22, 62) i wreszcie w grobie 176 zawierającym dwa przedmioty metalowe, pozostałości złota, grudki stopionego szkła i ceramikę miejscową z co najmniej trzech naczyń.

Należy również dodać, że poza jamami grobów wystąpił liczny materiał luźny, a mianowicie 34 przedmioty metalowe, 158 fragmentów ceramiki miejscowej oraz 52 ułamki sigillaty, pochodzący ze zniszczonych grobów. Zatem przeprowadzona analiza oparta wyłącznie na materiale zachowanym w jamach odkrytych grobów nie oddaje pełnego rzeczywistego obrazu.

Analiza przestrzenna pochówków z *terra sigillata* na cmentarzysku ukazuje istnienie kilku zgrupowań po 2, 3, 4 a nawet 7 grobów, jak też istnienie kilku grobów pojedynczych (rys. 1).

Datowanie grobów, w których wystąpiła *terra sigillata* oparto na analizie chronologicznej elementów wyposażenia; w większości wypadków jest to miejscowy materiał ceramiczny oraz nieliczne przedmioty metalowe. Część tego materiału, zwłaszcza ceramika lokalna, nie ma dostatecznie wyraźnych cech chronologicznych i można ją rozpatrywać zaledwie w kategoriach panujących stylów. Rezultaty tego datowania zestawiono z czasem produkcji

Rys. 1. Konopnica, woj. sieradzkie, stan. 7. Plan cmentarzyska

1 – groby jamowe, 2 – groby popielnicowe, 3 – groby symboliczne (?), 4 – las iglasty. Numery podkreślone oznaczają groby z *terra sigillata* (wg B. Abramka, z uzupełnieniami autorki)

sigillaty znalezionej w grobach. Sigillata występuje w grobach datowanych od faz A3–B1 aż po wczesne fazy okresu późnorzymskiego. *Terra sigillata* z Konopnicy, datowana na ostatnią ćwierć, lub raczej na ostatnie dwie dziesiątki II w. i na pierwszą połowę III w., znajduje się czasem w wyraźnej niezgodności chronologicznej w stosunku do starszego materiału miejscowego. W grobach 19, 42, 62 różnica ta jest bardzo znaczna. Jeżeli zabytkiem starszym jest przedmiot uznawany za cenniejszy od pozostałych, to mamy do czynienia z jego przechowywaniem przez pokolenia, jednakże w Konopnicy ceramika importowana bywa zabytkiem młodszym w stosunku do starszego materiału miejscowego (tab. 2).

Czym można wytłumaczyć zaistniałe tak znaczne niezgodności chronologiczne? Należy liczyć się z poważnym zniszczeniem cmentarzyska w czasie wojny, jak i przez intensywne prace polowe. Wiele grobów jamowych na cmentarzysku zalegało na głębokościach zaledwie 20–25 cm, inne na głębokościach 30–38 cm, a tylko 10 grobów na poziomie 40–50 cm³⁴. Poziom zalegania wypełnisk jam grobowych nie pozostawał bez wpływu na stan ich zachowania i możliwe jest poważne uszkodzenie niektórych z nich. Autor badań cmentarzyska w Konopnicy zastrzega się, że nie ma pewności, czy wszystkie sigillata wchodziły w skład wyposażenia grobów, czy też dostała się tam przypadkowo³⁵. Mając zatem do dyspozycji niepewny materiał dowodowy, nie możemy też wysnuwać zbyt pochopnych wniosków na temat specyfiki funkcjonowania ceramiki *terra sigillata* w społecznościach *Barbaricum*.

Na podstawie tego importu rozważane były ostatnio zagadnienia chronologii okresu wpływów rzymskich. A. Bursche przedstawił propozycję przesunięcia końca fazy B2/C1 po roku 200 n.e., dłuższego współwystępowania stylu B2/C1 z fazą C1a. Rozważania oparł na analizie znalezisk *terra sigillata* z zamkniętych w ramach jednej fazy zespołach grobowych z terenu Polski³⁶. Propozycję zmian chronologii absolutnej na tym odcinku dziejów sugerował już wcześniej K. Godłowski³⁷. W Konopnicy nie dysponujemy, niestety, odpowiednimi do takich rozważań zamkniętymi zespołami grobowymi.

Cmentarzysko datowane jest od okresu przedrzymskiego A2–A3 do okresu wędrówek ludów D. Zebrany materiał *terra sigillata* datowany jest na czas od połowy fazy B2/C1 do końca fazy C1, odpowiadałby więc późnorzymskiej fazie cmentarzyska. Ta importowana ceramika pochodzi z trzech znaczących dla *Barbaricum* ośrodków produkcji: z nadreńskiego Rheinzabern oraz z Westerndorf i Pfaffenhofen nad Innem, a jej napływ związany jest z nowymi impulsami zaistniałymi po wojnach markomańskich.

³⁴ Abramek, *Cmentarzysko ciałopalne...*, cz. 3, s. 82–86.

³⁵ Tamże, s. 95, przyp. 50.

³⁶ A. Bursche, *Terra sigillata from closed finds north of the Carpathians*, Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latenezeit bis zum Frühmittelalter, Kraków 1992, s. 141–148.

³⁷ K. Godłowski, *Problemy chronologii okresu rzymskiego*, „Scripta Archaeologica” 1988, s. 38–41.

KATALOG

TERRA SIGILLATA Z GROBÓW

1. **Grób nr 7**, nr kat. MZW-A/1831. Fragment naczynia w kolorze stalowoszarym po przepaleniu; tabl. III, 3a.

Opis dekoracji przy nr 9 katalogu.

2. **Grób nr 8**, nr kat. MZW-A/1841. Fragment naczynia koloru stalowoszarego po przepaleniu, bardzo twardy, zwiększone rozmiary dekoracji; tabl. III, 2.

Opis dekoracji przy nr 9 katalogu.

3. **Grób nr 8**, nr kat. MZW-A/1841. Fragment brzegu naczynia, nieprzepalony, zachowany czerwonopomarańczowy kolor, polewa starta; tabl. III, 4c.

Opis dekoracji przy nr 8 katalogu.

4. **Grób nr 8**, nr kat. MZW-A/1841. Fragment stopki naczynia, wtórnie przepalony i silnie zdeformowany, kolor czerwonawy, polewa nie zachowana; tabl. III, 5.

Forma Drag. 37.

Warsztat: Westerndorf, Comitialis. Czas: Commodus – Septimius Severus.

5. **Grób nr 12**, nr kat. MZW-A/1860. Fragment wylewu, kolor stalowoszary po wtórnym przepaleniu, zdeformowany, polewa nie zachowana; tabl. VII, 1.

Forma Drag. 37.

Warsztat: nieokreślony.

6. **Grób nr 19**, nr kat. MZW-A/1880. Fragment dna naczynia z oderwanym pierścieniem stopki, kolor czerwonopomarańczowy, ślady polewy; tabl. II, 3.

Forma Drag. 37.

Warsztat: Rheinzabern, Primitivus IV (?). Czas: panowanie Sewerów.

7. **Grób nr 22**, nr kat. MZW-A/1889. Brzeg naczynia, szaropopielaty kolor po przepaleniu, polewa nie zachowana; tabl. III, 4b.

Opis dekoracji przy nr 8 katalogu.

8. **Grób nr 22**, nr kat. MZW-A/1889. Fragment brzegu naczynia, lekko nadpalony, zachował czerwonopomarańczowy kolor gliny, polewa nie zachowana; tabl. III, 4a.

Trzy fragmenty, nr kat. 3, 7, 8, tworzą składankę, stopień przepalenia wtórnego jest różny, dwa z nich znajdowały się poza zasięgiem bezpośredniego działania ognia.

Forma Drag. 37, brzeg naczynia z lekko spłaszczonym wylewem, zachowane fragmenty *ovolo* na linii, najpewniej Kiss 4.1 na linii (może Kellner (1981 E2)).

Warsztat: Westerndorf, Comitialis. Czas: Commodus–Septimius Severus.

9. Grób nr 22, nr kat. MZW-A/1889. Fragment brzuśca, kolor stalowo-szary po przepaleniu, twardy, pierwotnie kolor czerwonopomarańczowy; tabl. III, 3b.

Fragmenty ceramiki, nr kat. 1, 2, 9, składają się razem i tworzą wspólną scenę dekoracyjną.

Forma Drag. 37, *ovolo* Kiss 4.1 na linii (może *ovolo* Kellner (1981) E 2), pogromca z oszczepem w dłoniach zbliżony do Kellner (1981) 13b; rysunek postaci identyczny ze stemplem Wulkana Ri-Fi M 80a, skacząca lwica na prawo Kellner (1981) 27, dwa małe psy na lewo Kellner (1981) 39 lub Ri-Fi T 139 (trudno określić wielkość figury ze względu na jej fragmentaryczność i deformacje po wtórnym przepaleniu).

Warsztat: Westerndorf, Comitialis. Czas: Commodus–Septimius Severus.

Przykłady: Kellner (1981), Texttaf. 15: 1–3 (Iassus) oraz zbliżone Texttaf. 1: 10; 2: 10 (Comitialis-Erotus). Texttaf. 12: 17; 14: 1 (Erotus).

10. Grób nr 22, nr kat. MZW-A/1889. Fragment partii brzegowej naczynia, kolor czerwonawy, widoczne resztki ciemnej polewy; tabl. IV, 1.

Forma Drag. 37, *ovolo* Pons Aeni D 3b.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.

11. Grób nr 22, nr kat. MZW-A/1889. Fragment brzuśca naczynia, lekko przepalony, kolor beżowoczerwonawy, zachowane resztki ciemnej polewy; tabl. IV, 2.

Forma Drag. 37, perełkowe koło z 20 elementów i o średnicy 2,5 cm, zbliżone do Pf 11, ośmiolistna rozeta Karnitsch, Lauriacum, Taf. 101: 3.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa lub Dicanusa (?). Czas: pierwsza połowa III w. lub druga tercja III w.

Przykłady: Pons Aeni, Abb. 20: 2, 3; 21: 8 (krąg Heleniusa) i Abb. 22: 2, 6, 7; 24: 14; 27: 4, 6 (krąg Dicanusa); Kellner, Pocking, Abb. 10: 1, 3 (krąg Heleniusa); Kuzmová-Roth, tabl. 7: 17 (określone jako Ri-Fi O 61 Respectusa, ale jest to raczej rozeta Karnitsch, Lauriacum, Taf. 101: 3).

12. Grób nr 22, nr kat. MZW-A/1889. Mocno przepalony fragment w kolorze popielatym, polewa nie zachowana; tabl. IV, 3.

Forma Drag. 37, perełkowe koło z 20 elementów i o średnicy 2,5 cm, zbliżone do Pf 11, ośmiolistna rozeta (?) Karnitsch, Lauriacum, Taf. 101: 3.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa lub Dicanusa (?). Czas: pierwsza połowa III w. lub druga tercja III w.

Przykłady przy nr 11 katalogu.

13, 14. Grób nr 22, nr kat. MZW-A/1889. Dwa małe, przepalone fragmenty, kolor popielaty, polewa nie zachowana; tabl. IV, 4, 5.

Forma Drag. 37 (?), perełkowe koła (?) o średnicy 2,5 cm, zbliżone do Pf 11.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.

15. **Grób nr 22**, nr kat. MZW-A/1889. Opis ułamka przy nr 55 katalogu; tabl. VI, 2a.

16, 17. **Grób nr 40**, nr kat. MZW-A/2291. Dwa ułamki pierścienia stopki i dna; tabl. VI, 5a, b.

Opis przy nr 27 katalogu.

18. **Grób nr 42**, nr kat. MZW-A/2287. Fragment naczynia z czerwonawopomarańczowej gliny, brunatnoczarna polewa; tabl. II, 4.

Forma Drag. 37, trofeum Ri-Fi O 160a lub Ri-Fi O 160b (widoczne są tylko kokardy), fragment zębatego podwójnego liścia z serii Ri-Fi P 148 lub liścia w wersji Ri-Fi P 146.

Warsztat: Rheinzabern, Primitivus IV. Czas: panowanie Sewerów.

Analogie przy nr 46 katalogu.

19. **Grób nr 42**, nr kat. MZW-A/2287. Fragment naczynia z czerwonawopomarańczowej gliny, ślady brunatnej polewy; tabl. II, 5.

Drag. 37, *ovolo* nieczytelne, może Ri-Fi E 11 lub Ri-Fi E 41, trofeum Ri-Fi O 160a lub Ri-Fi O 160b.

Warsztat: Rheinzabern, Primitivus IV. Czas: panowanie Sewerów.

Analogie przy nr 46 katalogu.

20. **Grób nr 42**, nr kat. MZW-A/2287. Fragment pierścienia stopki, kolor żółtawobeżowy, pozostałości ciemnej polewy; tabl. VII, 3.

Forma naczynia nieokreślona, wąska stopka o wysokości 1,7 cm.

Warsztat: nieokreślony.

21, 22. **Grób nr 50**, nr kat. MZW-A/2306. Dwa fragmenty o barwie czerwonawopomarańczowej, bez pozostałości polewy; tabl. V, 1, 2.

Forma Oswald-Pryce, tabl. 77/6.

Warsztat: nieokreślony. Czas: może koniec II w.

23. **Grób nr 50**, nr inw. MZW-A/2306. Fragment brzegu naczynia, szarżółtawy kolor gliny, ślady polewy, twardy po przepaleniu; tabl. VII, 4.

Forma Drag. 37, brzeg naczynia z mocno spłaszczonym wylewem, podkreślony linią.

Warsztat: nieokreślony.

24. **Grób nr 50**, nr kat. MZW-A/2306. Bardzo mały fragment w kolorze pomarańczowoczerwonym; tabl. IV, 6.

Forma Drag. 37 (?), fragment *ovolo* Pons Aeni D 3b.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.

25. **Grób nr 51**, nr kat. MZW-A/2308. Fragment partii brzegowej naczynia, kolor pierwotnie czerwonawy, a po przepaleniu wtórnym stalowy, resztki ciemnej polewy; tabl. IV, 9.

Forma Drag. 37, *ovolo* Pons Aeni D 3b.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.

26. Grób nr 57, nr inw. MZW-A/2322. Fragment partii brzegowej naczynia, przepalony, o barwie popielatej, pierwotnie kolor czerwony, polewa niewidoczna; tabl. IV, 11.

Forma Drag. 37, *ovolo* Pons Aeni D 3b, fragment perłkowego koła zbliżonego do Pf 11 lub może łuku.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.

27. Grób nr 62, nr kat. MZW-A/2330. Fragment stopki naczynia, tabl. VI, 5c, tworzy z ułamkami, nr kat. 16–17, składankę. Żółtawożółty kolor gliny, pozostałości ciemnej polewy.

Forma Drag. 37 (?), stopka facetowana, wysokość do 2,0 cm.

Warsztat: Westerndorf/Pfaffenhofen (?). Czas: pierwsza połowa III w.

28. Grób nr 128, nr inw. MZW-A/2939. Fragment brzośca naczynia, kolor czerwony, polewa zupełnie starta; tabl. IV, 15b.

Opis dekoracji przy nr 56 katalogu.

29. Grób nr 133, nr kat. MZW-A/2949. Fragment brzośca naczynia, przepalony, żółtawożółty kolor gliny, polewa starta; tabl. VII, 7.

Forma Drag. 37, brzośca naczynia z mocno spłaszczonym wylewem, *ovolo* nieczytelne.

Warsztat: nieokreślony.

30. Grób nr 149, nr kat. MZW-A/3291. Fragment o barwie czerwonożółtej, lekko nadpalony, polewa nie zachowana; tabl. IV, 8.

Forma Drag. 37 (?), *ovolo* zniszczone, przypuszczalnie Pons Aeni D 3b.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa (?). Czas: pierwsza połowa III w.

31. Grób nr 151, nr kat. MZW-A/3294. Fragment naczynia o czerwonym kolorze, wtórnie przepalony, resztki polewy; tabl. V, 3.

Forma Drag. 37, sztabka na 0,7 cm skośnie żeberkowana w skręcie „Z”, jak Pons Aeni 1967 Abb. 27, 9, nieczytelna zatarta rozeta 0,8 cm.

Warsztat: Pfaffenhofen, Dicanus. Czas: druga tercja III w.

Analogie: Pons Aeni 1967, Abb. 27, 9 (tabl. V, 4); Gabler 1978, Abb. 6, 9 (tabl. V, 5).

32. Grób nr 190, nr kat. MZW-A/3522. Fragment brzośca naczynia, czerwono-pomarańczowy kolor gliny, polewa nie zachowana; tabl. VII, 2.

Forma Drag. 37 (?).

Warsztat: nieokreślony.

33. Grób nr 191, nr kat. MZW-A/3527. Materiał zaginął, określenie na podstawie dokumentacji rysunkowej; tabl. I, 1.

Forma Drag. 37, *ovolo* Ri-Fi E 57 (lub może E 62), autorzy zwracają uwagę, że oba typy są może identyczne, dalej fragment podwójnych kół (?).

Warsztat: Rheinzabern. Czas: ostatnia ćwierć II w. – pierwsza tercja III w.

34. Grób nr 191, nr kat. MZW-A/3527. Określenie na podstawie dokumentacji rysunkowej; tabl. V, 6.

Forma Drag. 37 (?), rozeta pięciopłatkowa, Juhász, tabl. XL, 12, dalej łuki (?).

Warsztat: może Pfaffenhofen, Dicanus. Czas: może druga tercja III w. Przykłady przy nr 35 katalogu.

TERRA SIGILLATA ZNALEZIONA LUŻNO

35. Znaleźisko luźne, nr inw. 1404/81. Fragment określony na podstawie dokumentacji rysunkowej; tabl. V, 7.

Forma Drag. 37 (?), rozeta pięciopłatkowa, Juhász, tabl. XL, 12, dalej może łuki.

Warsztat: może Pfaffenhofen, Dicanus. Czas: może druga tercja III w.

Przykłady: Juhász, tabl. XL, 12; Rutkowski, tabl. XXIX, 3a-c; Gabler 1978, Abb. 6: 11.

36. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/1811. Fragment brzegu naczynia z czerwonej gliny, zewnętrzna nadpalona powierzchnia ma barwę szaro-popielatą, polewa niewidoczna; tabl. VII, 6b.

Forma Drag. 37 (?), brzeg naczynia z niewielkim zaokrąglonym wylewem, niżej linia ryta, zachowany fragment *ovolo* nieczytelny.

Warsztat: nieokreślony.

37. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/1811. Fragment brzegu naczynia, nadpalony, czerwonawoszary kolor, polewa nie zachowana; tabl. VI, 6.

Forma Drag. 37.

Warsztat: nieokreślony, może Pfaffenhofen. Czas: pierwsza połowa III w.

38. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/1911. Fragment partii brzegowej naczynia, lekko przepalony, zachował się pierwotny czerwonawopomarańczowy kolor gliny, polewa całkowicie starta; tabl. III, 1.

Forma Drag. 37, *ovolo* Kiss 4.1 na linii (może *ovolo* Kellner (1981) E 2), lew na prawo Kellner (1981) 26 (?), zachowany niewielki fragment figury nie daje pewności.

Warsztat: Westerndorf, Comitialis lub jego krąg. Czas: Commodus – Septimius Severus.

39. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/1935. Fragment partii dennej, nadpalony, polewa nie zachowana; tabl. III, 7.

Forma Drag. 37, wysokość stopki 1,2 cm.

Warsztat: Westerndorf, Comitialis lub jego krąg. Czas: Commodus – Septimius Severus.

40. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2338. Fragment brzegu naczynia z czerwonej gliny, w części nadpalonej barwa popielatoszara, polewa starta; tabl. VII, 6a.

Forma Drag. 37, brzeg naczynia z niewielkim zaokrąglonym wylewem, niżej linia ryta.

Warsztat: nieokreślony.

41. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2338. Fragment brzegu naczynia, beżowoszary kolor gliny, ślady żółtawej polewy; tabl. VII, 8.

Forma Drag. 37, brzeg naczynia z zaokrąglonym niewielkim wylewem.

Warsztat: nieokreślony.

42. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2338. Fragment naczynia z czerwonoapomarańczowej gliny, ślady brunatnej polewy; tabl. II, 7.

Forma Drag. 37, fragment grupy podwójnych zębatych liści Ri-Fi P 148 lub liścia w wersji Ri-Fi P 146.

Warsztat: Rheinzabern, Primitivus IV. Czas: panowanie Sewerów.

Analogie przy nr 46 katalogu.

43. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2338. Fragment naczynia z czerwonoapomarańczowej gliny, ślady brunatnej polewy; tabl. II, 8.

Forma Drag. 37, trofeum Ri-Fi O 160a lub Ri-Fi O 160b, fragment grupy trzech zębatych podwójnych liści Ri-Fi P 148 (?) lub może pojedynczy liść w wersji Ri-Fi P 146.

Warsztat: Rheinzabern, Primitivus IV. Czas: panowanie Sewerów.

Analogie przy nr 46 katalogu.

44. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2338. Fragment brzegowy naczynia kompletnie przepalony i zdeformowany; tabl. III, 6.

Forma Drag. 37.

Warsztat: Westerndorf, Comitialis lub jego krąg. Czas: Commodus – Septimius Severus.

45. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2667. Fragment brzuśca naczynia z czerwonożółtej gliny, zniszczona podszewka, zachowana polewa barwy czarnej na stronie zewnętrznej; tabl. I, 6.

Forma Drag. 37, fragmenty podwójnych kręgów Ri-Fi K 20a, pies na lewo typ Ri-Fi T 138a (w obydwóch kręgach), perełkowe linie Ri-Fi O 248, pośrodku falista wić.

Warsztat: Rheinzabern, Comitialis VI lub jego krąg. Czas: późnych Antoninów – wczesnych Sewerów.

Przykłady: Ri-Lu, Taf. 105: 11; Ri-Lu, Taf. 115: 11. Juhász. tabl. XIV, 10.

46. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2667. Fragment naczynia z czerwonoapomarańczowej gliny, ślady brunatnej polewy; tabl. II, 6.

Forma Drag. 37, trofeum Ri-Fi O 160a lub może Ri-Fi O 160b, grupa trzech zębatych podwójnych liści Ri-Fi P 148, zębata podwójna wić w wersji Ri-Fi P 146.

Warsztat: Rheinzabern, Primitivus IV. Czas: panowanie Sewerów.

Analogie i przykłady: Ri-Lu, Taf. 199: 1, 3, 8, 10; Taf. 200: 2, 3, 5–8a, b, 12; Taf. 201: 7, 9, 12; Taf. 202: 3, 4, 9, 10, 13; Taf. 203: 1.

47. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2768. Fragment naczynia z czerwono-pomarańczowej gliny, zachowana brązowa polewa; tabl. I, 2.

Forma Drag. 37, postać kobieca w udrapowanej szacie (tancerka) Ri-Fi M 246b, sześciolistna rozeta z małym kwiatkiem w środku, wersja Ri-Fi O 34a.

Warsztat: Rheinzabern, Victor II – Januco. Czas: późny okres Sewerów.

Analogie: Ri-Lu, Taf. 233: 2; Taf. 234: 4.

48. Znaleźisko luźne, nr inw. MZW-A/2769. Fragment części przydennej, kolor brąznoczerwony, przepalony, polewa niewidoczna.

Forma: nieokreślona.

Warsztat: nieokreślony.

49. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2773. Fragment partii przydennej naczynia, lekko przepalony, szaroczerwony kolor, polewa nie zachowana; tabl. IV, 13.

Forma Drag. 37, rząd perłkowych kół z 20 elementów o średnicy 2,5 cm, zbliżone do Pf 11.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.

Analogie przy nr 56 katalogu.

50. Znaleźisko luźne, nr inw. MZW-A/2939. Fragment brzośca naczynia, kolor czerwony, polewa zupełnie starta; tabl. IV, 12.

Forma Drag. 37, perłkowe koła z 20 elementów o średnicy 2,5 cm, zbliżone do Pf 11.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.

Analogie przy nr 56 katalogu.

51. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2953. Przepalony fragment barwy szarej, polewa nie zachowana; tabl. V, 8.

Forma Drag. 43, moździerz.

Warsztat: nieokreślony, może Pfaffenhofen. Czas: pierwsza połowa III w. (?).

Przykłady: Pons Aeni 1969–1974, Abb. 11: 6 (tabl. V, 9).

52. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2966. Fragment partii brzegowej, kolor popielatoszary po przepaleniu, częściowo zdeformowany, polewa niewidoczna; tabl. I, 3.

Forma Drag. 37, *ovolo* Ri-Fi E 57 lub może Ri-Fi E 62, sami autorzy zwracają uwagę, że oba typy są być może identyczne, kiść winogron Ri-Fi P 164, liść winny niewidoczny (może Ri-Fi P 59).

Warsztat: Rheinzabern, Mammilianus. Czas: Septimius Severus.

Analogie: Ri-Lu, Taf. 120: 14; Taf. 120: 13.

53. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2966. Ułamek partii brzegowej naczynia, wtórnie przepalony w kolorze szarozółtawym, polewa nie zachowana; tabl. VI, 1.

Forma Drag. 37.

Warsztat: Rheinzabern (?). Czas: druga połowa II w. – pierwsza tercja III w.

54. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2966. Fragment brzegu naczynia, przepalony, kolor ciemnoszary, ślady polewy na podszewce; tabl. VI, 4.

Forma Drag. 37.

Warsztat: Rheinzabern/Westerndorf (?). Czas: druga połowa II w. – pierwsza tercja III w.

55. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/2969; tabl. VI, 2b. Zabytek ten i ułamek z grobu nr 22 (nr 15 katalogu) tworzą razem składankę. Jest to fragment dna naczynia z pierścieniem stopki, kolor czerwony i czerwono-szary w części przepalonej (fragment z grobu nr 22 nie jest przepalony), pozostałości polewy.

Forma Drag. 37, pierścień stopki spłaszczony o wysokości 1,0 cm.

Warsztat: może Rheinzabern. Czas: druga połowa II w. – pierwsza tercja III w.

56. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/3336. Fragment partii brzegowej naczynia, lekko nadpalony zachował czerwony kolor, polewa zupełnie starta; tabl. IV, 15a.

Fragment ten i fragment nr kat. 28 tworzą razem składankę.

Forma Drag. 37, *ovolo* Pf 1, perełkowe koła z 20 elementów o średnicy 2,5 cm, Pons Aeni, tabl. 17: 17, 18.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.

Analogie i przykłady: Pons Aeni, Abb. 17: 17, 18; zbliżone Pons Aeni, Abb. 17: 6, 7 oraz Abb. 24: 2, 9 (Dicanus); Juhász, tabl. XXIX, 8.

57. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/3336. Fragment brzegowy naczynia, zachowany czerwony kolor gliny, lekko nadpalony, ślady brązowej polewy; tabl. VI, 3.

Warsztat: Rheinzabern/Westerndorf (?). Czas: druga połowa II w. – pierwsza tercja III w.

58. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/3336. Fragment brzegowy, przepalony i zdeformowany, kolor żółtawoszary, polewa nie zachowana.

Forma Drag. 37.

Warsztat: nieokreślony.

59. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/3336. Fragment brzegu naczynia, mocno przepalony i zdeformowany, kolor szaroszary po przepaleniu, polewa nie zachowana; tabl. III, 8.

Forma Drag. 37.

Warsztat: Westerndorf, Comitialis lub jego krąg. Czas: Commodus – Septimius Severus.

60. Znaleźisko luźne, nr inw. MZW-A/3537. Ułamek brzegu naczynia, barwa popielata po przepaleniu, polewa nie zachowana; tabl. I, 4.

Forma Drag. 37, *ovolo* nieczytelne.

Warsztat: Rheinzabern. Czas: druga połowa II w. – pierwsza tercja III w.

61. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/3537. Ułamek stopki naczynia, barwa popielata po przepaleniu, polewa nie zachowana; tabl. I, 5.

Forma nieokreślona, stopka 0,7 cm wysokości.

Warsztat: Rheinzabern, Comitialis VI (?). Czas: późnych Antoninów – wczesnych Sewerów.

62. Znaleźisko luźne, nr kat. 3537. Mały fragment z *ovolo* beżowoszary kolor, pudrowata glina; tabl. I, 8.

Forma nieokreślona, *ovolo* Ri-Fi E 70.

Warsztat: Rheinzabern, Janu(arius) II. Czas: późny okres Sewerów.

63. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/3824. Fragment brzegu naczynia, wtórnie przepalony, o barwie popielatej, polewa nie zachowana; tabl. II, 1.

Forma Drag. 37, brzeg naczynia z zaokrąglonym wylewem, *ovolo* Ri-Fi E 26 lub Ri-Fi E 25 zatarte, podwójne kręgi Ri-Fi K 20a, element ornamentalny Ri-Fi O 218.

Warsztat: Rheinzabern, Comitialis VI. Czas: późnych Antoninów – wczesnych Sewerów.

Analogie przy nr 65 katalogu.

64. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/3824. Fragment naczynia wtórnie przepalonego, o barwie popielatej, polewa nie zachowana; tabl. II, 2a.

Forma Drag. 37, *ovolo* Ri-Fi E 26 (lub Ri-Fi E 25) zatarte, podwójne kręgi Ri-Fi K 20a, konie morskie Ri-Fi T 188, element ornamentalny Ri-Fi O 218.

Warsztat: Rheinzabern, Comitialis VI. Czas: późnych Antoninów – wczesnych Sewerów.

Analogie przy nr 65 katalogu.

65. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/4174. Mały fragment przepalonego naczynia o barwie popielatej, polewa nie zachowana; tabl. II, 2b.

Forma Drag. 37, podwójny krąg Ri-Fi K 20a.

Warsztat: Rheinzabern, Comitialis VI. Czas: późnych Antoninów – wczesnych Sewerów.

Fragmenty o numerach 63, 64, 65 katalogu pochodzą z tego samego naczynia (?), a fragmenty o numerach 64 i 65 tworzą składankę.

Analogie: Ri-Lu Taf. 105: 8F, 10 (Comitialis); Juhász, tabl. XVI, 13 (Cerialis lub Belsus).

66. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/4238. Fragment partii brzegowej naczynia, lekko nadpalony, czerwony kolor gliny, polewa nie zachowana; tabl. IV, 10.

Forma Drag. 37, *ovolo* Pons Aeni, D 3b, perełkowe koła z 20 elementów (?) i o średnicy 2,5 cm, zbliżone do Pf 11.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.
Przykłady przy nr 56 katalogu.

67. Znaleźisko luźne, nr kat. MZW-A/4238. Fragment partii brzegowej naczynia, kolor czerwonawy, polewa zupełnie starta; tabl. IV, 14.

Forma Drag. 37, *ovolo* Pons Aeni, D 3b, fragment perełkowego koła (?) zbliżonego do Pf 11 lub może łuku.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa. Czas: pierwsza połowa III w.

68. Znaleźisko luźne, brak nr kat. MZW. Fragment brzuśca naczynia kolor czerwonawobrunatny, ślady ciemnej polewy; tabl. IV, 7.

Forma Drag. 37, perełkowe koła z 20 elementów (?) o średnicy 2,5 cm, zbliżone do Pf 11, ośmiolistne rozety Karnitsch, Lauriacum, Taf. 101: 3.

Warsztat: Pfaffenhofen, krąg Heleniusa lub Dicanusa. Czas: pierwsza połowa III w.

Przykłady przy nr 11 katalogu. Perełkowe koła zbliżone do Pf 11 (nry kat. 11–14, 28, 49, 50, 56, 66, 68 i może 26, 67) odpowiadają kołom Pons Aeni 1967, Abb. 17: 17, 18.

69. Znaleźisko luźne, brak nr kat. MZW. Fragment dolnej partii naczynia z zachowaną czarną polewą na zewnątrz; tabl. I, 7.

Forma Drag. 37, fragment zębatego podwójnego liścia Ri-Fi P 145, fragment falistej wici (?).

Warsztat: Rheinzabern, Comitialis VI lub jego krąg. Czas: późny okres Antoninów – wczesny Sewerów.

ANEKS

WALKÓW, gm. Konopnica, województwo sieradzkie, stan 3.

Terra sigillata, nr kat. MZW-A/4294, znaleziona została podczas badań osady w 1984 r., w chacie nr 1; ułamek wystąpił w warstwie wierzchniej obiektu wraz z materiałem w stylu późnorzymskim¹. Nr kat. 70, tabl. II, 9.

¹ B. A bramek, *Walków st. 3, gm. Konopnica*, „Informator Archeologiczny”, Badania 1984, Warszawa 1985, s. 148, oraz informacje uzyskane od prowadzącego badania.

WYKAZ SKRÓTÓW

- Fölzer – E. Fölzer, *Die Bilderschüsseln der ostgallischen Sigillata-Manufakturen*, Bonn 1913
- Gabler 1978 – D. Gabler, *Die Sigillaten von Pfaffenhofen in Pannonien*, „Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae” 1978, vol. 30, s. 77–147
- Juhász – G. Juhász, *Die Sigillaten von Brigetio*, Dissertationes Pannonicae, ser. II, no 3, Budapest 1935
- Karnitsch, Lauriacum – P. Karnitsch, *Die verzierte Sigillata von Lauriacum*, Forschungen in Lauriacum, Bd. 3, Linz 1955
- Kellner, Pocking – H.-J. Kellner, *Die römische Ansiedlung bei Pocking (Niederbayern) und ihr Ende*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter” 1960, Bd. 25
- Kellner 1981 – H.-J. Kellner, *Die Bildstempel von Westerndorf*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter” 1981, Bd. 46
- Kiss – K. Kiss, *A Westerndorfi Terra Szigilláta Gyár*, „Archeologiai Értésítő”, 1946–1948, ser. 3, vol. 7–9
- Kuzmowa-Roth – K. Kuzmowa, P. Roth, *Terra sigillata v Barbaricu*, Materialia Archaeologica Slovaca, vol. 9, Nitra 1988
- MZW – Muzeum Ziemi Wieluńskiej
- Oswald/Pryce – F. Oswald, P. Pryce, *An Introduction to the Study of Terra Sigillata*, London 1920
- Pf – Kellner, Pfaffenhofen – H.-J. Kellner, *Die Sigillata Töpferei in Pfaffenhofen am Inn und ihr Formenschatz*, „Germania” 1964, Bd. 42, s. 80–91
- Pons Aeni – Pons Aeni 1967 – R. Christlein, H.-J. Kellner, *Die Ausgrabungen 1967 in Pons Aeni*, „Bayerische Vorgeschichtsblätter” 1969, Bd. 34, s. 76–161
- Ri-Fi – H. Ricken, Ch. Fischer, *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer in Rheinzabern. Textband mit Typenbildern zu Katalog VI der Ausgrabungen von W. Ludowici in Rheinzabern 1901–1914*, Materialien zur römischen-germanischen Keramik, Bd. 7, Bonn 1963
- Ri-Lu – H. Ricken, *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer in Rheinzabern. W. Ludowici, Katalog VI meiner Ausgrabungen in Rheinzabern 1901–1914. Tafelband*, Speyer 1948
- Rutkowski 1960 – B. Rutkowski, *Terra sigillata znaleziona w Polsce*, Bibliotheca Antiqua, t. 2, Wrocław 1960

Lubomira Tyszler

TERRA SIGILLATA FROM THE CEMETERY OF THE PRZEWORSK
CULTURE IN KONOPNICA, SITE 7, VOIVODESHIP SIERADZ

The excavations at the cemetery in Konopnica resulted in finding 114 fragments of *terra sigillata* from graves (Tab. 1) and 52 that were found loose. About 40% of the whole collection was attributed to a certain producer or at least a workshop (Tab. 2, 3). The set is badly preserved, partially destroyed in fire of funeral pyres. The analysis revealed that the fragments of vessels come from the Rhineland workshops in Rheinzabern and the Rhaetia ones in Westerndorf and Pfaffenhoffen. Forms of vessels are represented by bowls Drag. 37.

The analysis of *terra sigillata* fragments found in the graves proves that they were treated in the same way of breaking and burning in piles as hand-made vessels or turnery ones. They were also divided among the dead, e.g. fragments of Comitalis bowl from Westerndorf were found in four different graves (Tab. 4). *Terra sigillata* is known from the graves of various category, from the rich ones, as well as, from the poor (Tab. 5–7). *Terra sigillata* might have been a sort of the „souvenir of Imperium” for people from *Barbaricum* although it is unknown whether their owners had enough awareness of their provenance.

The cemetery in Konopnica dates back from the Late La Tene period A2–A3 to the phase D of the Migration of Nations period. *Terra sigillata* collected there dates back from the half of the phase B2/C1 to the end of the phase C1. The forms are clearly connected with the flow of import after the Markomanian wars.

Translated by P. Wesolek